

КРАСНОЛИМАНСЬКИЙ ЗАОЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра соціально-гуманітарної дисципліни

В.І. Павлов, С.Г. Головка, А.Я Сенченко

ПОЛІТОЛОГІЯ

Конспект лекцій

Частина 1

Харків – 2013

Павлов В.І., Головка С.Г., Сенченко А.Я. Політологія:
Конспект лекцій. Частина 1. – Харків: УкрДАЗТ, 2013. – 65 с.

Конспект лекцій містить систематизований виклад основних теоретичних положень політичної науки з урахуванням новітніх вітчизняних і зарубіжних досягнень. Визначаються предмет і методи політичної науки, з'ясовуються її зв'язки з іншими галузями наукових знань про політику. Розкриваються зміст основних історичних етапів становлення й розвитку світової політичної думки, сутність і соціальні засади політики, особливості її системного виміру та ідеологічного обґрунтування в різних світових ідейно-політичних доктринах.

Іл. 5, бібліогр. : 11 назв.

Конспект лекцій розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри „Соціально-гуманітарні дисципліни” 21 січня 2012 р., протокол № 6

Рецензент

проф. В.М. Петрушов

В.І. Павлов, С.Г. Головка, А.Я. Сенченко

ПОЛІТОЛОГІЯ

Конспект лекцій

Частина 1

Відповідальний за випуск Павлов В.І.

Редактор Решетилова В.В.

Підписано до друку 06.02.12 р.

Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 2,5. Тираж 50. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Українська державна академія залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейєрбаха, 7.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2874 від 12.06.2007 р.

Зміст

Тема 1. Політологія як наука й навчальна дисципліна.....	4
Тема 2. Розвиток політичних ідей від античності до сучасності.....	17
Тема 3. Політична влада та її легітимність.....	44
Тема 4. Політична система суспільства.....	54
Список літератури.....	65

Тема 1. Політологія як наука й навчальна дисципліна

План

- 1.1 Об'єкт, предмет і структура політології.
- 1.2 Категорії, методи й функції політології.
- 1.3 Поняття політики, різноманіття її визначень.
- 1.4 Властивості, структура й функції політики.

1.1 Об'єкт, предмет і структура політології

Етимологія слова «політологія» походить від двох давньогрецьких термінів – «politica» (що означає «державні або суспільні справи») і «logos» (що означає «слово, знання, навчання»). Отже, термін «політологія» може бути переведений як наука про політику.

Знання про політику, як свідчать письмові джерела Європи, виникли близько 2,5 тис. років тому, а на Сході, у стародавньому Китаї - і того раніше. Але й у давнину й в епоху античного світу, і в Середньовіччі політична думка не відокремилася від філософії, і думки про політику були частиною загальнофілософської, загальносвітоглядної концепції кожного мислителя. І тільки в Новий час відбувається становлення політології як самостійної суспільної науки.

Відзначимо, що сучасного вигляду політична наука стала набувати в 2-й половині XIX – 1-й половині XX ст.

У 1857 р. у США Френсисом Лібером була заснована кафедра історії й політичної науки в Колумбійському коледжі. Цю подію прийнято вважати народженням політології як самостійної академічної дисципліни. Пізніше аналогічні навчальні й дослідницькі центри стали виникати і в європейських країнах.

У 1949 р. під егідою ЮНЕСКО була створена Міжнародна асоціація політичної науки. Після цього рішення політологія як навчальна дисципліна була уведена в програми всіх провідних університетів США й Західної Європи. Цей процес дійшов і до сучасної України.

Проте, політологія – це ще досить молода наука, і її становлення, формування ще остаточно не завершене, про що

свідчить розходження поглядів на предмет, об'єкт, структуру, методи, категорії й функції політології.

У науковому світі прийнято вважати, що яка-небудь галузь знання може вважатися самостійною наукою, якщо вона має свої:

- об'єкт і предмет дослідження;
- понятійний (або категоріальний) апарат;
- методи дослідження;
- структуру, що визначилася;
- функції;

- форми знання (тобто закони, теорії, описи, в яких виражаються судження про досліджувану об'єктивну реальність). Спробуємо розібратися із цими необхідними елементами (рисунок 1).

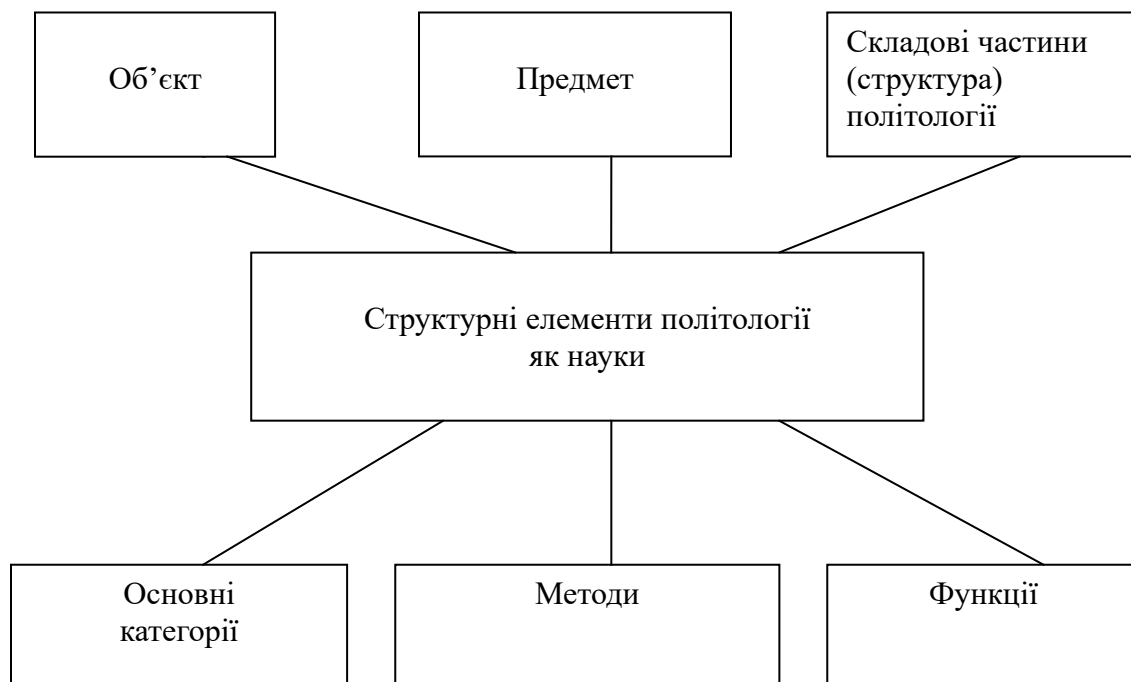

Рисунок 1

Об'єктом політології виступає політика, політична сфера громадського життя.

Складніше з визначенням предмета політології, що за своєю природою є поглибленим аспектом досліджуваного об'єкта. Оскільки політика насамперед пов'язана з питаннями влади, то предмет політології можна сформулювати в такий спосіб.

Предметом політології є **закономірності** становлення, функціонування й зміни політичної влади.

Політологія у найбільш широкому розумінні містить у собі всі політичні знання і являє собою комплекс дисциплін, що вивчають політику.

Будучи єдиною й інтегрованою наукою про політику, політологія містить у собі ряд окремих дисциплін, які досліджують ті або інші боки політичної дійсності. Серед них можна виділити: політичну філософію, політичну соціологію, політичну психологію, політичну антропологію, історію політичних вчень, політичну географію, теорію держави й права, політичну історію, етнополітологію, прикладну політологію (рисунок 2).

Структура політичної науки

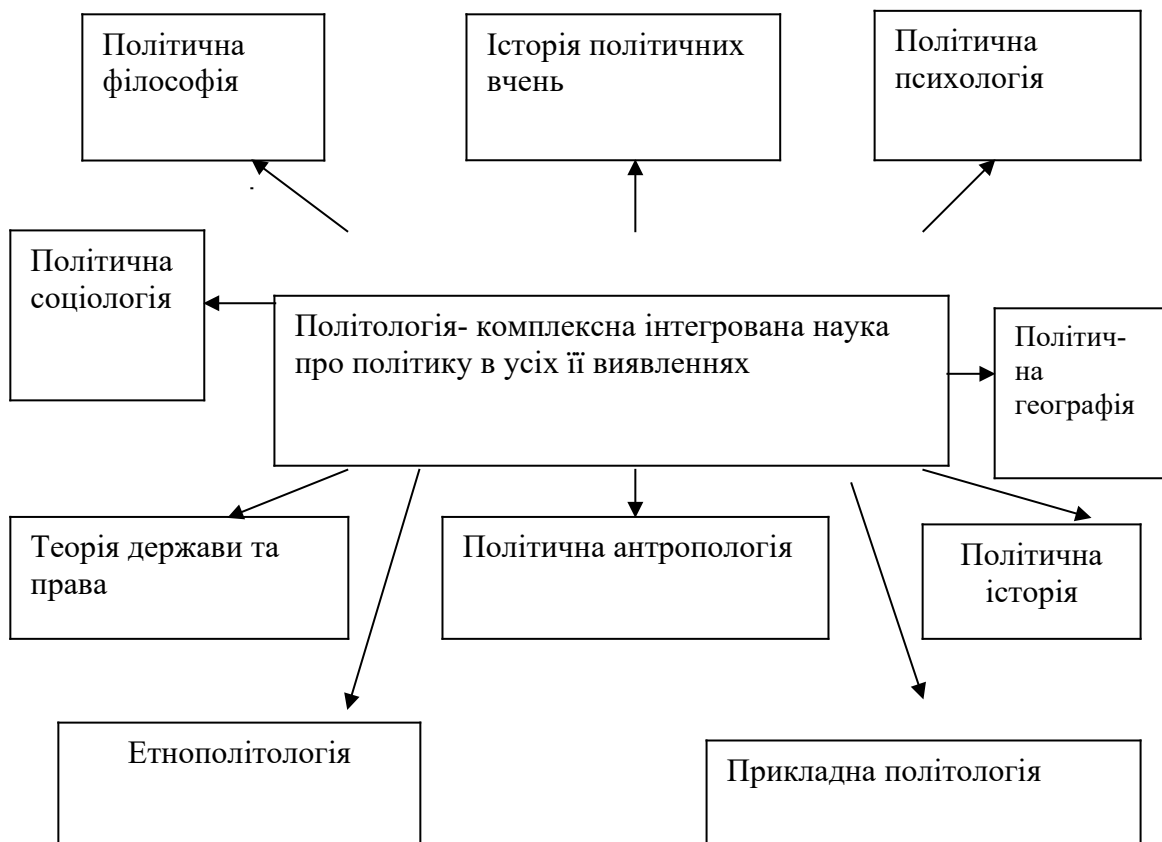

Рисунок 2

Політична філософія – вивчає природу влади й політичних інститутів, досліджує ціннісні, світоглядні аспекти владних відносин.

Історія політичних вчень – вивчає становлення політичної науки, основних понять і теорій.

Політична психологія – вивчає суб'єктивні мотивації політичного поведіння.

Політична соціологія – вивчає вплив цивільного суспільства на розподіл влади.

Політична географія – вивчає вплив кліматичних, географічних і природних факторів на політичне життя.

Теорія держави й права – вивчає закономірності виникнення, розвитку й функціонування держави й права.

Політична антропологія вивчає вплив родових якостей особистості, основних потреб людини (у їжі, одязі, духовному розвитку, безпеці) на політичне поведіння.

Політична історія – вивчає зміну політичних інститутів і норм у процесі еволюції.

Етнополітологія вивчає процеси взаємозв'язку етнічних і політичних явищ, вплив таких етнічних факторів, як культура, традиції на політичне життя суспільства.

Прикладна політологія – зосереджує увагу на вирішенні практичних політичних проблем, розробляє техніку й технології прийняття політичних рішень, ведення переговорів, подолання конфліктів, проведення виборчих кампаній і т.д.

Політологія як наука має також два рівні дослідження:

- теоретичний;
- прикладний.

1.2 Категорії, методи й функції політології

Зміст будь-якої науки розкривається в її поняттях. Понятійний апарат - мова науки, і його розвиненість свідчить про ступінь розвиненості самої науки (рисунок 3).

Категоріальний апарат політології ще повністю не оформився, оскільки існують різні тлумачення її понять. Однак термінологічне ядро вже склалося.

Центральною, ключовою категорією політології визнається поняття «політичне». До основних її категорій відносяться також поняття: політика, політична влада, політична система, держава, політична партія, політична еліта, політичний процес, політична культура, політичний інтерес тощо.

Політичні явища й процеси пізнаються за допомогою різних методів (греч.methodos - шлях дослідження). Під методом розуміється сукупність логічних операцій, що дозволяють розкривати зміст предмета дослідження. У політичній науці використовуються різні методи; назовемо лише основні, найпоширеніші:

- інституціональний;
- історичний;
- соціологічний;
- біхевіористський;
- психологічний;
- системний;
- структурно-функціональний;
- діалектичний;
- порівняльний

Інституціональний метод – орієнтує на вивчення інститутів, за допомогою яких здійснюється політична діяльність, тобто держави, партій, інші організації і об'єднання, права й т.ін.

Історичний метод – акцентує увагу на політичних явищах і процесах у часі й просторі. У рамках цього методу політика розглядається з погляду можливості використання позитивного політичного досвіду минулого для вирішення сучасних проблем. (У витоків - Н.Макіавеллі).

Соціологічний метод дозволяє виявити взаємозв'язок політики й інших сфер громадського життя, розкрити соціальну, класову сутність влади, держави, визначити соціальну спрямованість її діяльності.

Біхевіористський метод («поведінка») – дозволяє вивчати політичну поведінку особистості або груп, виходячи зі спонукальних мотивів їхньої діяльності, в основі якої лежить інтерес, (тобто інтерес – мотив політичного поведіння).

Психологічний метод (від психоаналізу З. Фрейда)- розглядає психологічні механізми політичного поведіння, особливо враховує ірраціональні фактори політичної діяльності.

Системний метод полягає в тому, що політика розглядається як цілісний, складно організований, саморегульований механізм, що перебуває в безперервній взаємодії з навколишнім середовищем. Цей підхід дозволяє визначити місце політики в суспільстві, виявити її функції, простежити внутрішні взаємозв'язки складових частин політики.

Структурно-функціональний метод - припускає розглядання політики як певної системи, що характеризується складною структурою, кожний елемент якої має певне призначення й виконує специфічні функції. (Т.Парсонс, С.Мертон, К.Маркс).

Діалектичний метод орієнтує на критичний аналіз політики, виявлення протиріч як джерела її саморуху, соціально-політичних змін.

Порівняльний метод – припускає зіставлення однотипних політичних явищ і процесів з метою виявлення їхніх загальних рис і специфіки, знаходження найбільш ефективних форм політичної організації або оптимальних шляхів вирішення завдань.

Нарешті, політологія виконує в суспільстві цілий ряд важливих соціальних функцій. Незважаючи на те, що різні автори по-різному визначають ці функції й називають різну їх кількість, всю цю безліч можна звести до трьох основних функцій:

- пізнавальної;
- практичної;
- просвітницької.

Пізнавальна (або теоретико-пізнавальна) функція – основна. Її призначення - пізнання й пояснення політичних явищ і процесів такими, які вони є в дійсності. Виконуючи цю функцію, політологія відповідає на питання, що таке політика, політичні інститути й установи, як і чому вони виникли, для чого потрібні, яка їхня доля й т.ін.

Практична (або прикладна) функція політології полягає в її орієнтації на вирішення конкретних практичних завдань і проблем. На основі розроблених нею теоретичних положень політологія виробляє рекомендації зі здійснення політики,

проведення тих або інших заходів і кампаній. Найбільш повно ця функція проявляється в прикладній політології, основний зміст якої становить розробка різних політичних технологій.

Просвітницька функція виражається в тому, що політичній науці надається провідна роль у формуванні тієї політичної культурної сфери, у якій розгортається політична боротьба, політичне життя суспільства. Політологія формує погляди громадян і політичних еліт на природу політики й влади, на можливості використання тих або інших засобів у політичній боротьбі, на політичні нормативи й цінності, на права, свободу й обов'язки громадян тощо.

Дотепер ми говорили про політологію як про науку. Політологія як навчальна дисципліна, хоча й має багато загального з наукою, оскільки на ній базується, все ж таки має ряд суттєвих відмінностей:

а) у навчальну дисципліну входять тільки усталені знання, визнані в науковому світі (по суті, тільки основи науки);

б) якщо мета науки - збільшення, накопичення знань, то мета навчальної дисципліни - довести до студентів за допомогою методичних прийомів у ході навчального процесу вже здобуті наукою й апробовані практикою знання;

в) навчальна дисципліна більш суб'єктивна, ніж наука, оскільки багато в чому залежить від позиції укладачів підручників, навчальних програм, кількості відведених на вивчення дисципліни годин, від особистих якостей викладача й т.ін.

1.3 Поняття політики, різноманіття її визначень

Слово «політика» викликає в людей різноманітні, нерідко саме протилежні асоціації й реакції. Одні вважають її корисною для суспільства справою, найцікавішим і захоплюючим видом творчої діяльності. Інші наполягають, що це інтриганство, нечистоплотне заняття. Приведемо лише крайні висловлення із приводу політики.

1) «Із всіх світських наук найблагородніша наука й усім пані - це політика, або королівська мудрість».

(Юрій Крижанич).

2) «Політика - є справа брудна».

(Максиміліан Волошин).

3) «Політика - професія від диявола».

(Євгеній Євтушенко).

У масовій свідомості політика звичайно ототожнюється з керуванням будь-яким процесом або самостійним керівництвом. Тому говорять про економічну політику, політику в галузі освіти, про політику профспілки під час страйку, про політику якої-небудь корпорації й навіть про політику розумної дружини, що управляє своїм чоловіком.

Що ж стоїть за терміном «політика» насправді?

Слово «політика» як науковий термін відомий завдяки праці давньогрецького філософа Аристотеля «Політика» («Та politika»), що буквально означає «те, що стосується держави». Термін «політика» є похідним від іншого давньогрецького слова - «polis», що значить «місто-держава». Таким чином, стародавні греки розуміли під політикою все, що стосувалося держави, і, насамперед, керування державою, різні форми правління. Сам Аристотель визначав політику як «мистецтво керування державою».

З тих пір уявлення про політику істотно змінилися. Дотепер не існує єдиної думки про те, як варто трактувати цей складний, багатогранний і багатофункціональний феномен.

Проте у сучасній політичній науці можна виділити кілька підходів у визначенні (тлумаченні) політики:

- директивний (або владний) підхід;
- функціональний підхід;
- комунікативний підхід.

Прихильники директивного підходу трактують політику як дії, спрямовані на владу, тобто її набуття, утримання й використання. Зокрема, М.Вебер писав, що «...політика - це прагнення до участі у владі або до надання впливу на розподіл влади, або між державами, або усередині держави між групами людей, які вона в собі містить».

Деякі з прихильників «владного» підходу до політики акцентують увагу на мистецтві, техніці, способах і засобах боротьби за владу та її використання. Інакше кажучи, політика є взаємини із владою.

Функціональний підхід визначає політику як діяльність з керування суспільством. Її сутність вбачається при цьому в розподілі обов'язків і повноважень при неодмінному їхньому узгодженні. Функціональний підхід акцентує основну увагу на технології політичних взаємодій, тобто на тому, хто приймає політичні рішення, як вони здійснюються, як, якими способами реагують управлінці на умови життя суспільства, що змінилися. У джерел цього розуміння стоїть давньогрецький філософ Платон, що вважав, що політика – це мистецтво жити разом.

Комунікативний підхід розглядає політику як сферу інтеграції або сферу боротьби певних соціальних груп. Цей підхід дає найбільш розширене трактування політики.

При цьому підході під політикою розуміється універсальний засіб забезпечення цілісності суспільства й механізми регулювання конфліктів у ньому.

Однак цілісність суспільства може досягатися різними способами, тому в рамках даного підходу виділяють два напрямки.

Представники першого напрямку розглядають політику як сферу інтеграції на основі реалізації спільного інтересу, забезпечення загального блага інститутами державної влади. Цю традицію заклав Аристотель, що вважав політику частиною етики, мета якої - не благо окремої людини, а благо народу й держави.

У Новий час оформився другий напрямок у поясненні природи політики – конфліктний, відповідно до якого політика є сфера панування одних соціальних груп і придушення ними інших (ця традиція йде від Н. Макіавеллі). Пізніше К. Маркс і Ф. Енгельс стали трактувати політику як боротьбу класів.

Ці й інші, не настільки розповсюджені підходи, все-таки повною мірою не відбивають все багатство змісту політики.

У даному навчальному курсі зупинимося на такому визначенні політики:

політика є діяльність з керівництва й керування суспільством на основі публічної влади.

1.4 Властивості, структура й функції політики

Уявлення про те, наскільки складним і багатограним феноменом є політика, дають її властивості, структура й ті функції, які вона виконує в суспільстві (рисунок 4).

Величезна роль політики в суспільній системі обумовлена трьома її властивостями:

а) **універсальністю**, тобто всеохоплюючим характером, здатністю впливати на практично будь-які сторони життя, елементи суспільства, події, відносини, починаючи з масштабів держави й закінчуючи індивідуальними рисами характеру людини;

б) **інклюзивністю**, або проникаючою здатністю, тобто можливістю безмежного проникнення в усі сфери громадського життя;

в) **атрибутивністю**, тобто здатністю сполучатися з неполітичними суспільними феноменами, відносинами й сферами.

Політика забезпечує цілісність суспільства завдяки взаємодії її структурних елементів. До основних елементів політики відносяться:

а) **суб'єкти політики:**

індивіди, соціальні групи, прошарки, маси, організації, соціальні інститути, що беруть участь у процесі реалізації державної влади;

б) **політична організація:**

сукупність державних і недержавних інститутів, що виражають інтереси особистості, групи, суспільства (державна, міністерства, армія, партії, суспільні рухи, профспілки, міжнародні організації, ЗМІ тощо);

в) **політичні відносини:**

форми взаємозв'язку суб'єктів політики: відносини згоди, партнерства, конфлікту, панування й підпорядкування між учасниками політичного життя;

г) політична свідомість:

внутрішній світ, менталітет, ціннісні орієнтації й установки індивідів, політичні погляди й теорії, мотиви політичної участі й т.д. Тобто можна сказати, що політична свідомість містить у собі політичну ідеологію й політичну психологію.

У сучасних суспільствах політика виконує ряд найбільш значущих функцій, без яких вони не можуть нормально розвиватися.

Функції політики:

а) функція забезпечення цілісності й стабільності суспільства (здійснюється завдяки здатності політики уловлювати тенденції суспільного прогресу й у руслі цих тенденцій формувати загальні цілі, розробляти проекти майбутнього, визначати соціальні орієнтири, відшукувати для їхнього здійснення необхідні ресурси);

б) функція мобілізації й забезпечення ефективності загальної діяльності (реалізується шляхом створення мотиваційного механізму, надаючи індивідові ефективні можливості для задоволення його соціальних потреб, зміни його соціального статусу за допомогою влади);

в) управлінсько-регулятивна функція (тобто впливаючи на інтереси груп, політика керує соціальними процесами й регулює їх, використовуючи соціальний примус і насильство);

г) функція раціоналізації (чітко представляючи групові й індивідуальні інтереси, політика виробляє загальні правила й механізми їхнього представництва й реалізації. Тим самим політика раціоналізує конфлікти й протиріччя, попереджає їх або цивілізовано розв'язує);

д) функція політичної соціалізації (політика включає особистість у соціальні відносини, передаючи їй досвід і навички перетворювальної діяльності, ефективного виконання ролей і функцій);

е) гуманітарна функція (виражається в наданні гарантій прав і свобод людині, забезпеченні громадського порядку, цивільного миру й організованості).

ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК НАУКА

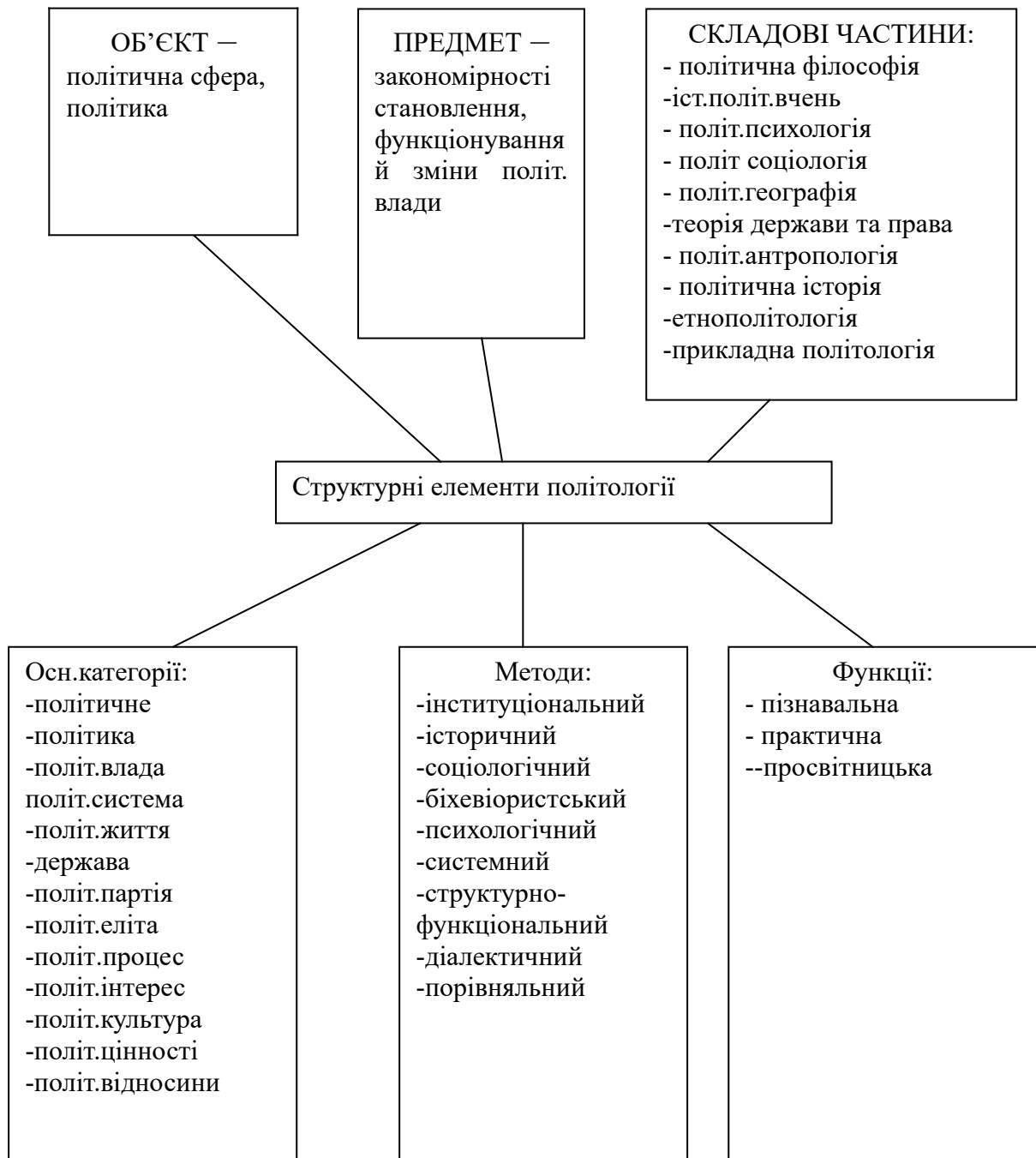

Рисунок 3

СТРУКТУРА ПОЛІТИКИ

ФУНКЦІЇ ПОЛІТИКИ:

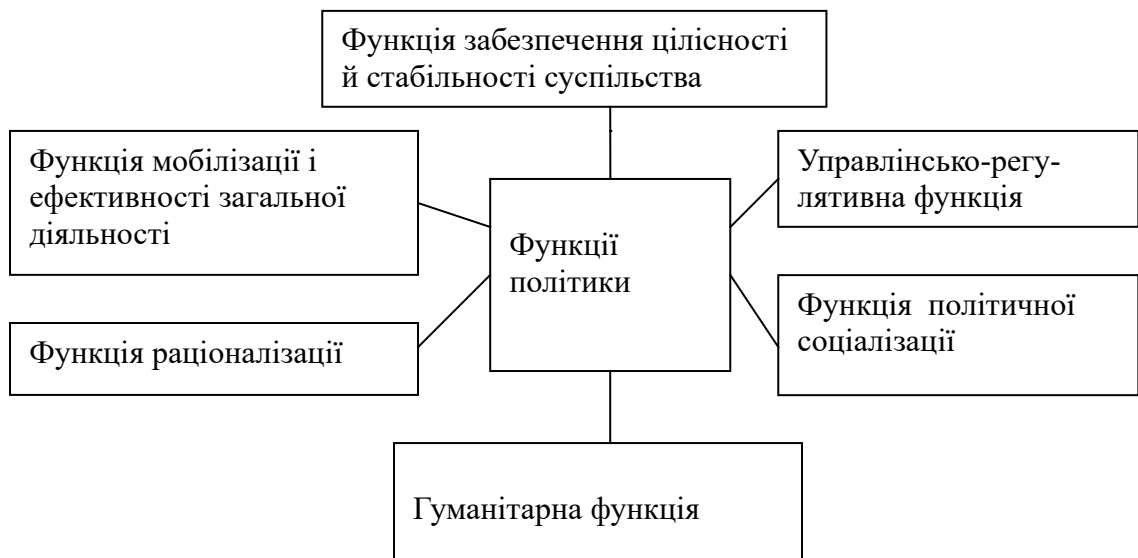

Рисунок 4

Тема 2. Розвиток політичних ідей від античності до сучасності

План:

- 2.1 Політична думка античності.
- 2.2 Політична думка Середньовіччя.
- 2.3 Політична думка епохи Відродження.
- 2.4 Політичні вчення Нового часу.
- 2.5 Політичні вчення сучасності.

2.1 Політична думка античності

Перші уявлення про владу, державу, політику народжуються у глибокій стародавності. Вони були однією з ранніх спроб людини визначити зміст свого буття, знайти цивілізовані форми спільного існування людей у рамках суспільства. Ці уявлення були не політичними ідеями в точному значенні слова, а скоріше мріями про ідеальну державу, повчаннями й настановами про справедливе правління й законслухняне поведження. Вони органічно перепліталися з віруваннями, традиціями, звичаями. Однак серед думок і суджень давніх філософів і богословів про державу й владу були геніальні здогадки, що склали фундамент сучасної політичної науки й практики.

Дотримуючись принципу історизму, розглянемо ідеї найбільш яскравих представників політичної думки.

Біля витоків західної політичної думки стоять два давньогрецьких філософи – Платон і Аристотель.

Платон (427-347 рр. до н.е.) виклав свої політико-філософські погляди в діалогах «Держава», «Політика», «Закони».

У своїй політичній філософії Платон виходив з того, що існує світ ідей і світ явищ. Світ ідей – це щире буття, божественний проект, а світ явищ – це лише перекручена копія світу ідей, його слабка тінь. Тобто реально існуючі держави є лише перекручена копія якоїсь «ідеї держави», що перебуває у

світі ідей. Платон намагається пізнати цю ідею й приступає до розробки своєї «ідеальної держави».

Ідеальна держава трактується Платоном як реалізація ідей і максимально можливе втілення світу ідей у земному суспільно-політичному житті.

Ідеальна держава Платона базується на певному соціальному ладі. У створеній державі три розряди громадян або три стани: правителі-філософи, воїни-стражі й ремісники й хлібороби. Ці стани не рівні між собою. Їхня ієрархія заснована на тому, що вони відповідають трьом началам людської душі – розумному, лютому й діловому. Кожний стан зайнятий своєю справою: філософи здійснюють справедливе правління, оскільки тільки їм доступно щире знання; стражі захищають суспільство; ремісники й хлібороби створюють матеріальні засоби життя, підкоряючись при цьому правителям і стражам. Цікаво, що в ідеальній державі перші стани не мають ні власності, ні родини. Як уважає Платон, власність є джерелом всіх лих суспільства. Держава регулює все життя громадян аж до укладення шлюбу й народження дітей.

Ідеальна форма правління державою, за Платоном, – аристократична («ариста» - кращий). Однак у реальному житті виникають різноманітні відхилення від ідеалу (тобто йде переродження форм правління). Платон розташовує їх у спадному порядку. Це: тимократія, олігархія, демократія й тиранія. Між цими формами існує певний логічний зв'язок. Тимократія – це влада честолюбців. Честолюбство спричиняє пристрасть до збагачення. У результаті тимократія перетворюється в олігархію - панування деяких багатіїв. При цій формі суспільного устрою держава розколюється мовби на дві частини: одна –багаті, інша –бідні. Між ними йде безперервна боротьба. Ця боротьба закінчується встановленням демократії – влади більшості. У демократичній державі здійснюється влада демосу (народу), юрби. Демократична держава «понад належне сп'яніла від волі», веде до анархії, хаосу в державних справах. В умовах суспільного безладдя владу захоплює який-небудь сильний рід, а найбільш спритний і підступний з його середовища стає тираном. Так демократія неминуче перетворюється на тиранію - найгіршу форму державного

устрою, де панують беззаконня, знищення видатних людей, зрадництво. І так буде доти, поки найбільш мудрі і мужні не зметуть тирана й не встановиться краща форма правління – аристократія. Таким чином, коло замикається, і весь цикл знову повторюється. (Весь цикл - 725 років).

Аристотель (384-322 рр. до н.е.) був учнем Платона, але його вчення було більше реалістичним, оскільки він узагальнив досвід існування 158 грецьких полісів. Свої висновки філософ виклав у роботі «Політика».

Аристотель заперечував можливість існування ідеальної держави, стверджуючи, що держава є результатом природного розвитку (теорія «природного походження держави»), а не божественного промислу.

За Аристотелем, держава виникає через «природний потяг людей до спілкування». Широко відомі його слова: «Людина є тварина політична». Першим видом спілкування є родина, з декількох родин виникає селище, а об'єднання декількох селищ утворить державу – вищу форму людського спілкування.

Головне завдання політичної теорії Аристотель бачив в тому, щоб відшукати досконалий державний устрій. Така краща форма може бути знайдена в результаті політичного аналізу (вивчення держави за частинами (у теорії), аналіз реально існуючих форм правління, вивчення соціальних проектів і т.д.).

Використовуючи метод політичного аналізу, Аристотель розробляє свою класифікацію форм державного правління. В основі цієї класифікації лежать два критерії: 1) кількість правлячих (один, деякі, більшість) і 2) мета правління (тобто дбати про загальне добро або корисливий інтерес).

Комбінація цих двох критеріїв дає шість форм державного правління: три правильних і три неправильних.

Три правильних це: -монархія;

- аристократія;

- політія (влада утвореної й імущої більшості).

Три неправильних: - тиранія;

-олігархія;

-демократія.

З погляду Аристотеля, краща форма правління – це політія, тому що вона поєднує в собі кращі сторони демократії (воля,

участь демосу в керуванні) і олігархії (майновий ценз, багатство), але вільна від їхніх недоліків. Політія - «середня» форма держави, і «середній» елемент у ній домінує у всьому: у вдачі - помірність, у майні - середній статок, у володарюванні - середній клас. Переклавши сучасною мовою, можна сказати, що це - правління в інтересах середнього класу.

2.2 Політична думка Середньовіччя

У середні століття (V – XV ст.) панував релігійний світогляд, носієм якого була християнська церква. Він виходив з того, що все суще виникло з волі Бога; зміни ж у суспільстві викликаються Богом для того, щоб покарати або винагородити людей.

Найвидатнішими представниками християнської політичної думки в середні століття були Августин Аврелій (354 – 430) і Фома Аквінський (1226 - 1275).

Основні соціально – політичні погляди Августина викладені в його праці «Про град Божий». Вся історія людства уявлялася Августинові боротьбою між «градом Божим» і «градом земним». «Град Божий» становлять праведники (ангели, пророки, вірні християни), які «живуть по Богу». «Град земний» складається з невіруючих, себелюбців та інших злих персонажів. Тут живуть «по людині», а не «по Богу». Цей град перебуває під владою Диявола й грішний. Проблема полягає в тому, що в реальному житті ці два гради перемішані й так буде тривати до Судного дня.

Отже, «град земний» грішний. І ця гріховність виявляється в пануванні людини над людиною, в існуючих відносинах керування й покори, панування й рабства. Тобто існуючі нерівність, рабство, політичне панування одних над іншими розглядаються Августином як речі природні, оскільки є божественним покаранням за гріхи людські.

Опираючись на цю концепцію, Августин розвиває ідею про перевагу церкви над державою. У чому вона полягає?

Сучасна держава несе на собі відбиток гріховності, будучи політичним інститутом гріховного «граду земного». Церква ж – це земний символ «граду Божого», це – співтовариство віруючих,

що готуються до божого граду. Тож церква піднімається й над «градом земним» і, зрозуміло, над світською державою.

Відносини ж між державою, церквою й християнами повинні будуватися в такий спосіб. Християни повинні бути лояльні стосовно християнського правителя й підкорятися йому. Держава повинна підтримувати церкву й допомагати їй у боротьбі проти еретиків і іновірців. Церква ж направляє й контролює діяльність держави, є наставницею в цивільних чеснотах і проповідує дух «братерства».

В особі Фоми Аквінського, що написав працю «Про правління государів», християнська політична теорія знаходить свій подальший розвиток. Особливість вчення Фоми Аквінського полягає в тому, що він спробував з'єднати соціально – політичні ідеї Аристотеля із християнським світоглядом.

Слідом за Аристотелем, Фома вважає державу «природним інститутом», тому що люди прагнуть до об'єднання. Але оскільки держава – це продукт природи, а природа – це творіння Бога, то, отже, держава за суттю своєю має божественне джерело.

Визнання Бога творцем держави зняло з «держави відбиток гріховності» як атрибута грішного земного граду. Мета держави стала розглядатися як досягнення «загального добра», забезпечення умов для гідного, розумного життя.

Фома Аквінський порушив питання й про державну владу, виділивши в ній три основних моменти:

- сутність влади;
- придбання влади;
- використання влади.

Якщо сутність влади (тобто відносини панування - підпорядкування) - від Бога, то придбання й використання влади мають людський характер і, виходить, можуть виявитися противними волі Бога.

Оскільки використання влади не завжди відповідає божественній волі, то несправедливого правителя – тирана, можна й треба позбавляти влади. Фома Аквінський визнає за народом навіть право повстати проти несправедливої влади, щоправда, «ступінь несправедливості» правителя бере на себе сміливість установлювати (визначати) церква. З погляду Фоми Аквінського, влада церкви, безсумнівно, вище влади держави,

оскільки держава забезпечує лише земне, тілесно-почуттєве життя людини, а церква, як посередник Бога на землі, піклується про майбутнє блаженство людини на небесах.

З усіх форм правління Фома Аквінський віддає перевагу монархії. По-перше, через її подібність до світобудови взагалі, улаштованої і керованої одним Богом, а також через її тотожність людському організму, частини якого поєднуються й направляються одним розумом. По-друге, внаслідок історичного досвіду, що демонструє, як вчений був переконаний, стійкість і успіх тих держав, де панувала одна людина, а не безліч осіб.

2.3 Політична думка епохи Відродження

Однією з головних рис епохи Відродження є відмова від переважної орієнтації всієї ідеологічної системи на надприродне, духовно-релігійні цінності, «порятунок душі» і поворот у бік земних природних потреб і інтересів людини. На передній план в означену епоху виходять світське життя, діяльність людини в цьому світі, заради цього світу, заради досягнення щастя людини в цьому житті, на Землі.

В політичне життя епохи Відродження замість релігійного пояснення політики, держави й права приходять їхні світські концепції, або раціонально-критичне їх розуміння.

Найбільш яскравим представником політичної думки Відродження був італійський учений і політичний діяч Ніколо Макіавеллі (1469-1527), перу якого належать такі праці, як «Государ» і «Міркування про першу декаду Тита Лівія». Багато дослідників цілком справедливо вважають Н. Макіавеллі родоначальником сучасної політології.

Макіавеллі вперше розробив світську концепцію політики й держави, поставивши в центр принцип політичного реалізму.

Політика, на його думку, є лише автономна сторона людської діяльності, і визначають її не Бог і християнська мораль, а сама практика, природні закони життя й людська психологія. Макіавеллі приходить до розуміння того, що в остаточному варіанті в основі політичної діяльності лежать реальні інтереси, користь і прагнення до збагачення.

Макіавеллі чітко сформулював положення, що у наш час стало хрестоматійним, а саме: основне питання політики є питання про владу. Зрозуміло, що мова йде головним чином про державну владу.

Макіавеллі вперше вводить у науковий обіг термін «stato» - держава (тобто держава як така, безвідносно її конкретних форм).

Походження держави він пояснює виходячи із суспільної природи людини (тобто джерелом держави є суспільство). Мова йде про те, що в процесі громадського життя люди набувають багатьох негативних якостей: честолюбство, заздрість, лицемірство, корисливість, зрадництво тощо. Ці якості породжують дійсну ворожнечу між людьми.

Необхідність приборкання цих негативних якостей людей визначила, на думку Макіавеллі, виникнення держави як особливого апарата й механізму, за допомогою якого можна встановити порядок і мир у суспільстві. Заради цього держава може застосовувати насильство відносно окремих особистостей або груп людей.

З точки зору Макіавеллі, мета держави – захист спільного інтересу, загальне благо. Отже немає більш важливого завдання, ніж збереження держави і її процвітання. І якщо державі загрожує небезпека, то мудрий політик будь-якими засобами - чесними або безчесними - повинен запобігти цьому злу. Розхожий афоризм Макіавеллі «мета виправдовує засоби» мовби відокремив політику від моралі, у зв'язку з чим у сучасній політиці затвердився термін «макіавеллізм», що означає «безпринципність у політиці, її аморалізм». Однак треба пам'ятати, що цей постулат Макіавеллі має істотне застереження: «якщо ця мета – суспільне благо, а не особистий інтерес».

На думку Макіавеллі, політик завжди повинен зважати на те, що він постійно перебуває серед ворогів, тому він не повинен нікому довіряти й змушений керуватися найчастіше насильством і підступництвом. Інакше кажучи, правитель повинен з'єднувати в собі якості лева й лисиці.

Аналізуючи політичне життя конкретного суспільства, Макіавеллі відзначав великий вплив у ньому боротьби протилежних соціальних груп: простого народу й еліти, імущих і

незаможних. Зі співвідношення сил, що борються в суспільстві, він виводив і конкретні форми держави:

- правильні (монархію, аристократію й демократію);
- неправильні (тиранію, олігархію й «розбещеність»).

Як ідеал Макіавеллі висував змішану форму держави, у якій би поєднувалися монархічний, аристократичний і демократичний елементи влади. Але в реальних умовах Італії того часу, на його думку, потрібна була сильна централізована держава, що була б здатна забезпечити єдиновладдя государя (тобто абсолютна монархія!).

2.4 Політичні вчення Нового часу

2.4.1 Томас Гоббс і Джон Локк про природне право й суспільний договір

У Новий час відбувається остаточний розрив із середньовічними уявленнями про божественне походження влади й створюються теорії природного права й суспільного договору.

Найбільш систематичний розвиток ці теорії одержують у політичних вченнях англійських мислителів Томаса Гоббса (1588-1679) і Джона Локка (1632-1704).

Т. Гоббс виклав своє політичне вчення в трактаті «Левіафан». Державу Гоббс розглядав як людське, а не божественне встановлення, що виникло на основі суспільного договору.

Суть концепції зводиться до твердження про те, що людство у своєму розвитку проходить два етапи – природний стан і державно-організаційне існування.

У природному стані всі люди рівні у відношенні як фізичних, так і розумових здібностей. З рівності здібностей Гоббс виводить рівність людей у досягненні ними своїх цілей: кожен у природному стані має право на все. Природа дала людям усе. Тому що люди мають однакові права на все й прагнуть здійснити ці свої природні права, між ними неминуче виникає боротьба. Загальним принципом при природному стані є «війна всіх проти всіх».

У результаті війни всіх проти всіх стає неможливим нормальне життя. У природному стані всім однаково загрожує небезпека бути винищеними. Страх смерті робить людей схильними до миру й згоди. У результаті угоди (або договору) і утвориться держава, що обмежує волю кожного, створює умови для цивілізованого спільного проживання всіх.

Відповідно до суспільного договору, люди передають свої права, долю й владу державі, яка в обмін на це покликана гарантувати порядок у суспільстві. Державу Т. Гоббс уподібнює біблійному чудовиську - Левіафанові. Піддані є рабами всемогутньої держави, тільки так можна забезпечити громадську згоду.

Люди встановлюють державну владу на умовах повного й беззастережного підпорядкування. Державна влада єдина й нічим не обмежена. Вона діє безконтрольно й ні перед ким не відповідає, вона стоїть над цивільними законами. Що стосується політичних переваг, то Т. Гоббс був прихильником абсолютної монархії.

Трохи іншу концепцію природного права й суспільного договору формулює Дж. Локк у своєму творі «Два трактати про державне правління».

На відміну від Гоббса, Локк вважав, що природний стан людей - це не «війна всіх проти всіх», а стан доброзичливості й співробітництва.

У природному стані люди мають рівні природні права: на життя, волю й власність, і ніхто не може відняти в них ці права. Однак люди не досконалі й серед них відбуваються ексцеси, коли хто-небудь порушує чийсь право, піддає або життя або власність небезпеці. За законом природи, що вимагає миру й безпеки, кожна людина наділяється можливістю судити людину, яка закони переступила. Проблема полягає в тому, що можливістю судити й карати порушників володіють всі (і праві, і неправі), немає гарантії того, що суд буде справедливим, а це загрожує суспільству дестабілізацією.

Саме відсутність повних гарантій від ексцесів, як у порушенні закону, так і в покаранні, приводить, за Локком, людей до усвідомлення необхідності суспільного договору з

метою впорядкування свого життя, забезпечення волі й власності. Таким чином, у результаті взаємної згоди і виникає держава.

За цим договором люди відмовляються від свого права самотійно захищати своє життя, власність, волю й т.д. і передають владу судити порушників і забезпечувати безпеку третейському арбітрові - тобто державі. Важливо, що цей договір не скасовує фундаментальних, тобто природних прав людей. Навпаки, держава бере на себе обов'язок захищати й забезпечувати природні права людей, насамперед їхню волю й власність. Якщо ж держава порушить цей договірний обов'язок, піддані вільні від покори йому: вони вправі розірвати договір. Це значить, що держава в трактуванні Локка, не всесильна, як, наприклад, вважав Гоббс. Згідно з Гоббсом, якщо згадаємо, люди, заключаючи суспільний договір, добровільно відмовляються від більшості своїх прав і вже не можуть їх повернути.

На відміну від Гоббса, Локк був прихильником не абсолютної, а конституційної монархії. Він же вперше в європейській політичній науці висунув вчення про поділ влади. З його погляду, поділ влади був необхідним для того, щоб уникнути самовладдя, обмежити владу монарха.

2.4.2 Ідеї суспільного договору й народного суверенітету Жак-Жака Руссо (1712-1778)

У своїй основній праці «Про суспільний договір» Ж.-Ж. Руссо трохи інакше трактує «природний стан» і «суспільний договір», ніж Т. Гоббс і Дж. Локк.

Якщо Т. Гоббс уважав, що природний стан - це «війна всіх проти всіх», то Руссо зазначав, що людина від природи добра, і на зорі людства люди були вільні й жили в гармонії один з одним. Але це не означає, що «природний стан» - це безхмарний стан.

У природному стані людина протиставляє ворожому їй середовищу тільки свої індивідуальні сили. Але настає момент, коли цих індивідуальних сил виявляється вже недостатньо, і люди змушені з'єднати свої сили, щоб забезпечити життя людства. Це з'єднання сил і досягається шляхом суспільного договору. Таким чином, перехід у громадянський стан рятує рід людський від загибелі.

Згідно з Руссо, основне завдання, яке повинен розв'язати суспільний договір, – це знайти таку форму асоціації, що всіма спільними силами охороняла б і захищала особистість, майно й волю кожного свого члена.

Важливо відзначити, що найбільшою новацією Руссо, який додав договірній теорії революційно-демократичного характеру, з'явилася його ідея народного суверенітету.

У результаті суспільного договору ті, що домовляються, стають єдиною суспільною особою. Це колективне ціле складається зі стількох членів, скільки збори мають голосів. У результаті договору колективне ціле одержує свою єдність, своє загальне Я, життя й волю. Загальна воля концентрує в собі те загальне, що поєднує всіх учасників договору й має верховну владу, тобто суверенітет. Оскільки ж загальна воля – це народна воля, то суверенітет може належати тільки народу. Верховна влада ні за яких умов не може бути відчужена від народу, і є неподільною. Верховна влада народу необмежена. Не може бути ніякого закону й ніякого владного органу, що зв'язує народний організм. Народ може скасувати навіть суспільний договір, щоправда, при цьому він знищить і сам народний організм, тобто сам себе.

Інакше кажучи, ідея народного суверенітету Руссо може бути зведена до трьох положень:

а) уверен - це народ;

б) суверенітет народу необмежений, не відчужується і є неподільним;

в) законодавча влада (тобто верховна влада) належить народу й може належати тільки йому;

Оскільки народний суверенітет не відчужується, Руссо відкидав представницьке правління й ратував за ідею прямого народоправства (тобто проведення регулярних народних зборів («пряма демократія»). Оскільки народний суверенітет неподільний, Руссо заперечував проти поділу влади на законодавчу й виконавчу.

2.4.3 Концепція поділу влади Шарля Луї Монтеск'є (1689-1775)

У своїй головній праці «Про дух законів» Ш. Л. Монтеск'є виступає як теоретик політичного лібералізму й відстоює ідею політичної волі.

Для забезпечення й здійснення волі й запобігання переворотам, деспотизму, самовладдю необхідно суворе дотримання законів, виключення зловживань владою. А щоб не було можливості зловживати владою, «необхідним,- за словами Монтеск'є,- є такий порядок речей, при якому різні влади могли стримувати одна одну».

Таким чином, політична воля й помірність влади забезпечуються за рахунок системи поділу влади. Монтеск'є розрізняє три основних види влади:

- законодавчу;
- виконавчу;
- судову.

Сама по собі ідея поділу влади в історії політичної думки не нова. Зокрема, її висловлював Дж. Локк. Але в Монтеск'є вона знаходить більш глибокий зміст. Якщо Дж. Локк ратував за поділ влади, щоб обмежити владу монарха (не дати йому перетворитися на деспота, абсолютного правителя), то Ш. Монтеск'є вважав, що державну владу необхідно розділяти, щоб розподілити її між різними політичними силами, які, взаємно стримуючи одна одну, створили б систему «політичної противаги». Таким чином, у суспільстві, де існує система поділу влади, де жодна влада не може стати необмеженою, де різні соціально - політичні сили взаємно стримують одна одну через їх «частину влади», створюються умови для «помірного правління», для забезпечення свободи й, що дуже важливо, для досягнення соціального компромісу (або соціального консенсусу).

Ця ідея Монтеск'є не втратила актуальності й у сучасних умовах, оскільки в суспільстві діють різні соціальні сили зі своїми специфічними інтересами.

2.4.4 Ідея «правової держави» і «цивільного суспільства» І. Канта й Г. В. Ф. Гегеля

Німецький філософ Іммануїл Кант (1724-1804) визнається одним із творців теорії «правової держави». Свої ідеї про державу й право він розвиває в таких творах, як «Метафізика звичаїв», «Метафізичні начала вчення про право».

І. Кант вважав, що кожна людина від природи має вільну волю, але це не означає, що вона може поводитися винятково за своїм бажанням. У природі всіх розумних людей, як думає Кант, закладений певний моральний закон (або «категоричний імператив»), що звучить приблизно так: «Поводь себе так, щоб максима [норма] твого вчинку стала основою загального законодавства» (або перефразовуючи: «Поводь себе так, як ти хотів би, щоб поводитися інші»). Люди повинні слідувати цьому моральному закону, щоб не порушувати волі інших людей і суспільства в цілому.

Однак у житті воля людини часто переростає у сваволю стосовно іншої людини. Щоб обмежити свавілля, необхідне право. Отже, Кант розглядає право як сукупність умов, що дозволяють поєднати волю однієї особи з волею інших.

Реальне здійснення права вимагає того, щоб воно реально було всезагальнообов'язковим. Але яким чином досягається ця загальна обов'язковість права? Через наділення його зовнішньою примусовою силою. Інакше не можна змусити людей дотримуватися правових норм, не можна перешкодити їхньому порушенню й відновлювати порушене. Якщо право не наділити такою примусовою силою, воно виявиться не в змозі виконати належну йому в суспільстві роль. Надати праву настільки потрібної йому властивості здатна лише держава – споконвічний і первинний носій примусу.

За словами Канта, держава – це об'єднання людей, підлеглих правовим нормам. Призначення держави – у тому, щоб забезпечити або гарантувати право. Але й сам устрій і діяльність держави повинні бути підлеглими праву. У цьому суть ідеї правової держави, що розвиває І. Кант.

Кант не раз підкреслював нагальну потребу для держави опиратися на право, орієнтуватися у своїй діяльності на нього, погоджувати з ним свої акції. Відступ від цього положення може

коштувати державі надзвичайно дорого. Держава, що ухиляється від дотримання прав і свобод, не забезпечує охорони законів, ризикує втратити довіру й повагу своїх громадян.

Таким чином, Кант приводить до думки про необхідність існування правової держави, яка б забезпечувала свободу особистості.

Подальший розвиток вчення про правову державу одержало в роботі Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770-1831) «Філософія права».

Гегелеві належить заслуга розробки й розмежування категорій «цивільне суспільство» і «держава».

Цивільне суспільство Гегель розглядав як сукупність індивідів, що задовольняють за допомогою праці свої повсякденні потреби. Основою цивільного суспільства він вважав приватну власність. Однак цивільне суспільство є насамперед сфера реалізації особливих приватних цілей і інтересів окремої особистості, причому тут кожний для себе є вища мета, а всі інші значимі лише як засоби. З огляду на гру приватних інтересів, суспільство не може бути єдине саме по собі. Єдність може бути досягнута через узгодження приватних інтересів шляхом їхнього представництва в органах влади. Для узгодження безлічі інтересів необхідна держава як вищий суддя.

За Гегелем, держава є більш високим ступенем розвитку, ніж цивільне суспільство, тому що воно являє собою сферу загальних інтересів.

Для Гегеля держава – це «правова держава». Він підкоряє права індивідів і суспільства державі не як апарату насильства, а як більш високому праву – всій системі права (тобто держава стоїть на вершині правової піраміди).

За Гегелем, держава – це найбільш досконала організація громадського життя, у якій усе будується на правовій основі, що являє «царство реалізованої свободи». Саме в державі й через державу реалізуються вищі моральні цінності людини.

Цивільне суспільство за посередництвом правових установ забезпечує інтереси приватних осіб і охороняє їхню власність, підтримує певний громадський порядок. У державі цілком зливаються особиста воля й зовнішній порядок, у ній досягає

своїї найвищої форми єдність правового змісту й морального переконання.

2.4.5 Ліберальний напрямок західноєвропейської політичної думки ХІХ в

Одним з основних напрямків політичної думки ХІХ століття був лібералізм, що найвищою цінністю проголосив свободу. Ліберальні мислителі обґрунтували ідею недоторканості особистості й приватної власності, вільної підприємницької діяльності, невтручання держави в економіку й ін.

Видатними представниками класичного політичного лібералізму є Ієремія Бентам (1748-1832), Алексис Токвілль (1805-1859) і Джон Стюарт Мілль (1806-1873).

Англійський філософ і юрист Ієремія Бентам відомий як автор теорії утилітаризму («утиль» - користь), що він розвиває в роботі «Вступ до підстав моральності й законодавства».

Відповідно до цієї теорії, люди у своїй діяльності виходять із принципу практичної вигоди. А вигідно те, що приносить їм благо, щастя, задоволення, охороняє від зла й страждань. На думку Бентама, людина найщасливіша тоді, коли її страждання мінімальні, а задоволення максимальне. Звідси мета політики, держави - забезпечити «щастя (або благо) найбільшого числа людей». При цьому держава покликана задовольняти різноманітні інтереси особистості, забезпечувати безпеку й прожиток людей, не втручаючись у їхнє особисте життя.

Найбільше здійсненню цього завдання відповідає форма представницької демократії, тобто народ вибирає на основі загального й рівного виборчого права своїх представників в однопалатний парламент (однопалатний, щоб не було позову між палатами); депутати, що не виправдали довіри виборців, уважав він, повинні відкликатися й залучатися до юридичної відповідальності; крім того, необхідне функціонування різних механізмів контролю за органами влади з боку суспільства тощо.

Розвинену теорію демократії надав у своїй праці «Про демократію в Америці» французький соціолог і історик Алексис Токвілль.

Виходячи з аналізу політичного досвіду США, він зробив ряд важливих висновків:

1) поширення демократії є світовою тенденцією, викликаною утвердженням соціальної рівності й занепадом аристократії; зупинити цей процес неможливо;

2) демократія характеризується рядом переваг: вона являє собою верховенство більшості; сприяє благополуччю найбільшого числа громадян, забезпечує політичну волю й широку участь мас у керуванні;

3) демократії властиві й певні недоліки, тобто вона недосконала. Основні з них такі: при владі більшості не завжди буває захищена меншість; надмірні державні витрати; державний апарат, що надмірно розростається, насамперед апарат виконавчої влади; нестійкість законодавства через часту зміну законів; нестійкість адміністрації через її зміну з кожним новим президентом; хабарництво чиновників і т.ін.

Насамперед, на думку А. Токвілля, демократії загрожує індивідуалізм, проявами якого є егоїзм, політична апатія громадян, їхня зростаюча байдужність до суспільних проблем.

Принципові доповнення в теорію демократії вносить англійський філософ, економіст і суспільний діяч Джон Стюарт Мілль, що написав працю «Представницьке правління», де розвинув концепцію «захисту меншості».

На думку Дж. Мілля, демократія, як і будь-яка інша форма правління, має потребу в системі внутрішніх обмежень і противаг, що нейтралізують небезпеку «тиранії більшості» над інакомислячими меншостями.

Тому меншостям необхідно гарантувати вільне вираження й захист своїх поглядів, що дозволило б створити певну противагу, здатну коректувати дії й рішення більшості.

Такими заходами, зокрема, можуть бути особливий спосіб представництва меншості, відповідно до якого один представник володіє декількома голосами, створення нової (верхньої) палати парламенту з найбільш авторитетних колишніх політичних і державних діячів і т.д.

Зміст концепції «захисту меншості» Дж. Мілля полягає у створенні на базі демократичних інститутів особливого механізму узгодження різних відособлених інтересів, що

виключав би можливість сваволі однієї частини суспільства стосовно іншої.

2.4.6 Соціально-політична концепція марксизму

Марксизм виник як альтернатива політичному лібералізму й пов'язаний з іменами його основоположників, німецьких мислителів Карла Маркса (1818-1883) і Фрідріха Енгельса (1820-1895). Видатним представником марксизму в Росії наприкінці XIX - початку XX ст. був Володимир Ілліч Ульянов (Ленін) (1870-1924). Концентрований виклад основ марксистського вчення можна знайти в «Маніфесті Комуністичної партії».

В марксизмі аналіз суспільних, у тому числі, і політичних явищ проводиться з позиції матеріалізму.

Суть матеріалістичного розуміння історії полягає у визнанні первинності суспільного буття й вторинності суспільної свідомості. Суспільне буття – це сукупність матеріальних суспільних процесів, які існують незалежно від волі й свідомості людей, а суспільна свідомість є відображенням суспільного буття. У процесі виробництва матеріальних благ люди вступають у певні, незалежні від їхньої волі виробничі відносини, які становлять матеріальну основу, реальний базис суспільства, над яким піднімається ідеологічна й політична надбудова. Політику, право, державу марксизм, таким чином, вважає вторинним явищем громадського життя, похідним від економічного базису.

Хоча базис первинний, а надбудова вторинна, проте, надбудовні інститути відіграють активну роль у соціально-економічному базисі. Політика виступає не тільки як відбиття економічних відносин, але і як важливий інструмент їхнього формування. Політична сфера, що сформувалася, має відносну самостійність і розвивається на основі власних закономірностей.

У рамках марксизму виникла й оформилася класова теорія політики. У рамках цієї теорії політика розглядається як результат і форма класової боротьби.

У класово-антагоністичному суспільстві політика пов'язана з подоланням протиріч між класами, що мають різні, а найчастіше й протилежні класові інтереси. Це проявляється в

різних формах класової боротьби, у тому числі й у соціальних революціях.

З погляду марксизму, головне питання політики є питання про владу, насамперед державну. І це не випадково. Володіння державною владою відкриває можливості тим або іншим політичним суб'єктам впливати на всі сторони життя суспільства й тим самим затверджувати своє політичне панування.

З класових позицій розглядається марксизмом також питання про природу й сутність держави.

К. Маркс і Ф. Енгельс виходили з того, що по своїй суті держава – це знаряддя класового панування, «організація для систематичного насильства одного класу над іншим». Виникла держава в результаті появи приватної власності на засоби виробництва й поділу суспільства на класи й існує як знаряддя політичного панування над всім суспільством того класу, що панує економічно, тобто володіє основними засобами виробництва.

Доводячи, що в буржуазному суспільстві не можуть бути досягнуті ні соціальна рівність, ні соціальна справедливість, К. Маркс і Ф. Енгельс припускали, що ці цінності можуть бути встановлені в комуністичному суспільстві. Однак перехід до такого суспільства можливий тільки через соціальну революцію й установа диктатури пролетаріату, що приходить на зміну зламаній старій буржуазній державній машині.

Держава диктатури пролетаріату - це теж є знаряддя панування, але його принципова відмінність від буржуазної держави полягає в тому, що воно покликано покінчити із приватною власністю на засоби виробництва, з розподілом суспільства на класи, а, виходить, і з державою взагалі. Інакше кажучи, разом з подоланням класових розходжень, зникненням класів у майбутньому комуністичному суспільстві поступово відіме й держава, поступившись місцем громадському самоврядуванню.

2.4.7 Західники й слов'янофіли

Значною подією в розвитку політичної думки Росії 1-ї половини ХІХ ст. стало опублікування «Філософських листів»

Петра Яковича Чаадаєва (1794-1856), де автор міркує про місце й роль Росії у всесвітній історії. Росія, вважає П. Чаадаєв, не належить ні Сходові, ні Заходу. Вона є винятком серед народів і існує лише для того, щоб дати «великий урок світу».

Ідеї П. Чаадаєва загострили давню суперечку російської інтелігенції про шляхи розвитку Росії, про її покликання й історичну долю: чи треба Росії приймати західні цінності й форми громадського життя або ж вона повинна йти своїм самостійним шляхом.

Вирішуючи цю проблему, в 30-60-х роках ХІХ століття в суспільно-політичній думці Росії сформувалися дві течії: західників і слов'янофілів.

Західники Тимофій Миколайович Грановський (1813-1855), Павло Васильович Анненков (1812-1887), Костянтин Дмитрович Кавелін (1818-1885), Борис Миколайович Чичерин (1828-1904) і ін. вірили в єдність людської цивілізації й вважали, що на чолі її йде Західна Європа. Вона вказує правильний шлях всьому іншому людству. Тому західники були переконані в тому, що Росія повинна вчитися в Заходу, пройти той самий шлях розвитку, щоб злитися з ним в одну загальнокультурну родину. Вони, в основному, пропагували ідеї західних мислителів, агітували за впровадження в російське життя конституційних політичних установ і інших форм економічного, соціального й культурно-духовного життя.

Одним з найбільших теоретиків західництва був Б.М. Чичерин. Головним для нього було обґрунтування необхідності інтеграції основних цінностей Заходу, таких як свобода, закон і приватна власність із політичними реаліями Росії. Чичерин виступав з вимогою побудови в Росії правової держави, головна мета якої – це охорона громадських і політичних свобод своїх громадян. Держава зобов'язана також надавати допомогу знедоленим і незаможним, здійснювати «суспільну» користь. Оптимальною для Росії формою держави він вважав конституційну монархію, де монарх втілює начало влади, дворянство – начало закону, а представники народу – начало свободи. Конституційна монархія як ефективний засіб поділу влади між різними станами захищає суспільство від політичної нестабільності.

На відміну від західників, слов'янофіли Олексій Степанович Хом'яків (1804-1860), Іван Васильович Киреевський (1806-1856), Костянтин Сергійович Аксаков (1817-1860), Іван Сергійович Аксаков (1823-1886), Юрій Федорович Самарин (1819-1876) і ін. акцентували увагу на **самобутності** історичного минулого розвитку Росії.

На їхню думку, не існує єдиної людської цивілізації й, отже, єдиного шляху розвитку для всіх народів. Кожний народ або родина близьких народів живе своїм самостійним життям, в основі якого лежать глибокі духовні начала. Для Росії першим таким духовним началом (або першим стовпом самобутності) є православна віра. Другим стовпом (підставою, началом) російської самобутності є громада як добровільний союз для взаємної допомоги й підтримки. Зокрема, у селянській громаді слов'янофіли бачили незмінний елемент, з якого створюються вся тканина російського народного побуту й характер російського історичного процесу.

Під час обговорення проблем державного устрою Росії слов'янофіли виходили з необхідності збереження самодержавства, силу якого вони бачили у вірності народним началам – православ'ю й громаді.

Слов'янофіли критикували цінності західного індивідуалізму, засновані на раціоналізмі, голому розрахунку й егоїстичних інтересах. Індивідуалістичним цінностям вони протиставляли цінності общинного, соборного способу життя, принцип поєднання особистих інтересів з інтересами суспільства й держави.

Слов'янофіли рішуче виступали проти кріпосного права, виходячи з політичних і релігійних міркувань: людина не може бути рабом іншої людини.

2.4.8 Політичні ідеї анархізму

Найвидатніші представники російського анархізму – це Михайло Олександрович Бакунін (1814-1876) і Петро Олексійович Кропоткін (1842-1912).

М.О. Бакунін у своїх працях «Державність і анархія», «Федералізм, соціалізм і антитеологізм» розвиває ідею анархічного соціалізму.

Він закликав «перебудувати увесь світ на нових анархічних началах». Термін «анархія» (греч. anarchia) означає безвладдя. Суть анархії була виражена М.О. Бакуніним так: «надайте речам їхнього природного плину». Звідси висновок: свобода особистості як її природний стан не повинна порушуватися ніякими державними інститутами.

На думку М.О. Бакуніна, людина вступає в протиріччя із суспільними інститутами, що обмежують її свободу. Тим більше це стосується держави як апарата чиновників, що переростає в їхню бюрократичну корпорацію, що придушує народ і існує за рахунок його експлуатації. Усяка держава, за Бакуніним, явно або неявно закріплює привілею яких-небудь меншостей і поневолення більшості. Маса людей не розуміють цього через своє неуцтво, не розуміють своїх справжніх інтересів, що полягають в усуненні держави, яка їх поневолює. На це й повинен бути спрямований їх «справедливий бунт свободи».

За твердим переконанням Бакуніна, жодна держава не в змозі задовольнити потреби й інтереси народу, дати йому волю: ні конституційна монархія, ні буржуазна республіка, ні державний соціалізм. Як альтернативу Бакунін висував ідею анархічного соціалізму. Відповідно до цієї теорії, анархічний соціалізм як суспільний лад повинен бути заснований на особистій і колективній волі, на діяльності вільних асоціацій. Не повинно бути ніякої урядової регламентації діяльності людей і ніякого заступництва з боку держави. Все відбувається в рамках колективів промислових, сільськогосподарських, наукових, творчих і інших асоціацій. Відносини між всіма суб'єктами будуються на принципах федералізму, тобто їх вільного й рівноправного союзу.

Шлях до нового анархічного ладу, на думку Бакуніна, лежить через революційне повстання або бунт, які, на його думку, глибоко відповідають революційному інстинкту народних мас (або «бунтарському духу російського мужика»).

Близьку за своєю ідейною спрямованістю концепцію «анархічного комунізму» створив П. О. Кропоткін, автор праць

«Записки революціонера», «Анархія та її місце в соціалістичній еволюції».

Кропоткін вважав за можливе відразу ж після знищення держави й приватної власності в ході революції перейти до розподілу за потребами, пропонуючи усупільнення всієї власності (землі, фабрик, життєвих припасів) - у загальнонаціональному, а потім у міжнародному масштабі.

Під «анархічним комунізмом» Кропоткін розумів вільний союз самоврядних громад, основою якого стануть вільні порозуміння людей. Над ними не буде ніякої верховної центральної влади.

2.5 Політичні вчення сучасності

2.5.1 Макс Вебер про владу, керування й політику

Макса Вебера – німецького соціолога, історика, економіста і юриста (1864-1920) по праву називають «батьком сучасної західної політології». У цілому ряді робіт («Господарство й суспільство», «Політика як покликання й професія» та ін.) він розглядає фундаментальні питання політичної науки. Йому належать вчення про типи володарювання, концепції лідерства, раціональної бюрократії, плебісцитарної демократії й ін.

М. Вебер вважав, що політика безпосередньо пов'язана з питаннями влади. У його розумінні політика – це прагнення до участі у владі або до надання впливу на розподіл влади, або між державами, або усередині держави. Відповідно, проблеми влади хвилювали його найбільше.

М. Вебер уперше докладно досліджував принцип легітимності влади (або панування). Він виділив **три типи легітимного** (тобто узаконеного, визнаного в очах більшості населення) **панування**:

- легальне;
- традиційне;
- харизматичне.

Легальне панування має на увазі підпорядкування не особистості, а встановленим законам. Апарат керування або, за

Вебером, «штаб керування» (бюрократія) діє «незважаючи на обличчя», тобто за чіткими формальними і раціональними правилами. Традиційне панування ґрунтується на здавна сформованих традиціях і нормах керування сакрального походження (тобто влада – від Бога). Цей тип досить характерний для докапіталістичних суспільств, особливо для монархій. Штаб керування, підлеглий безпосередньо панові (володареві), складається з членів його родини, його родичів, особистих друзів і вірних васалів. У всіх випадках не службова дисципліна й не ділова компетенція, як у легальному типі панування, а саме особиста вірність служить підставою для призначення на посаду й для просування по ієрархічній градації.

Харизматичний тип панування ґрунтується на афективній вірі (неусвідомленій вірі) у надприродні здібності особистості, що наділена харизмою – пророчим дарунком, що видається силою духу й слова, магічним потенціалом. Харизмою володіли релігійні пророки, великі полководці, політики, що виражали тип «вождя», якому підкорялися не за розумним переконанням, а з натхнення, іраціонально.

Найбільш раціональну форму здійснення влади Вебер бачив у бюрократії – професійних працівниках апарата. Звідси його теорія «раціональної бюрократії». На думку Вебера, раціональний функціонер повинен бути вільною людиною, обіймати посаду відповідно до договору й відповідно до кваліфікації, здійснювати владу відповідно до закону, чітко виконувати офіційні зобов'язання (тобто бути дисциплінованим), виявляти лояльність стосовно влади, обов'язково мати гарантовану перспективу професійної кар'єри. Високо оцінюючи можливості бюрократії з керування суспільством, Вебер уловлював і небезпеку, що йде від управлінського апарата. Бюрократія не тільки раціоналізує й удосконалює систему керування, але має об'єктивну тенденцію розширюватися, тобто йде тотальна бюрократизація всіх сторін життя суспільства. При цьому бюрократія виявляє схильність виходити за рамки своєї компетенції й невміння вирішувати нестандартні управлінські завдання. Сучасна парламентська демократія, де, на думку Вебера, боротьба за владу між окремими партіями, вона не в змозі приборкати «всесилля бюрократії». У результаті в сучасних

демократіях виявляється криза легітимності існуючих центрів політичної влади.

Щоби уникнути тиранії бюрократії, Вебер пропонує теорію **плебісцитарної демократії**, заснованої на тому, що легальне панування (формально-раціональне, за законом) в умовах масової демократії повинно бути доповнене харизматичною легітимністю плебісцитарного типу. Мова йде про створення незалежного від парламенту й бюрократії інституту персоніфікованої влади на чолі з харизматичним лідером. Харизматичний лідер [*президент, вождь*] обирається плебісцитарним шляхом (тобто прямим голосуванням усього народу).

Таким чином, всенародно вибраний харизматичний лідер (наприклад, президент), що має незалежне від парламенту й бюрократії джерело легітимації, на думку Вебера, стає важливою противагою й контролером дій урядової бюрократичної машини, з одного боку, і парламентської багатопартійної «говорильні», - з іншого. Три центри влади - машина керування (бюрократія), президент - харизматик, парламент - більш ефективно стримують і обмежують один одного.

2.5.2 Макіавеллістські концепції еліти Гаetano Моски, Вільфредо Парето й Роберта Міхельса

Перші *класичні* теорії еліти з'явилися наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. і пов'язані з іменами відомих італійських дослідників Г. Моски (1858-1941), В. Парето (1848-1923) і німецького вченого Р. Міхельса (1876-1936).

Цю школу називають «макіавеллістською». Уперше термін «макіавеллісти» був застосований до цих учених американським політологом Ф. Хінтером, тому що в їхніх методологічних посилках містився ряд ідей, що зближують із великим політичним мислителем ХVІ ст.

Для «макіавеллістів» характерний розгляд еліти як особливої згуртованої групи, що володіє винятковими якостями й усвідомлює свою перевагу над іншими.

Гаetano Моска у своїх роботах «Основи політичної науки» і «Історія політичних доктрин» сформулював теорію «політичного класу».

Моска доводив, що будь-яке суспільство неминуче ділиться на дві нерівні за соціальним становищем групи: керуюча меншість (еліта в сучасному розумінні) і керована більшість. Керуючу меншість він називає «політичним класом».

Меншість управляє більшістю тому, що вона добре організована. Правлячому класу властива групова згуртованість, заснована не тільки на спільності професійного статусу, соціального становища, але й елітаристської самосвідомості, сприйняття себе як особливої групи, покликаної керувати суспільством.

Доступ у правлячу еліту припускає наявність в індивідів особливих якостей і здібностей. У різні часи вони можуть бути різними (військова доблесть, багатство, духовний сан, високий інтелект і т.д.). Важливо те, що ці якості й здібності забезпечують матеріальну, моральну й інтелектуальну перевагу їхніх носіїв.

Однак домінуючим критерієм для відбору в правлячий клас, на думку Г. Моски, є здатність управляти, що припускає знання сильних і слабких сторін свого суспільства й уміння ним маніпулювати.

«Політичний клас» піддається поступовим змінам. Існують дві тенденції в його розвитку: аристократична й демократична.

Аристократична проявляється в прагненні політичного класу стати спадкоємним, що приводить до «закриття» правлячого класу, до його виродження й, як наслідок, до суспільного застою.

Демократична тенденція виражається у відновленні політичного класу за рахунок найбільш здатних до керування й активних представників з нижчих верств населення. Таке відновлення запобігає дегенерації еліти, робить її здатною до ефективного керівництва суспільством, але при цьому виникає небезпека наростання нестабільності, політичних криз через спокусу в нижчих груп захопити владу.

В інтересах політичної стабільності Г. Моска віддає перевагу тому типу суспільства, якому властива рівновага між цими двома тенденціями. Він вважає, що в інтересах суспільства

необхідна певна стабільність правлячого класу, що проникнення в нього нових елементів не повинне бути занадто швидким і значним за своєю чисельністю.

Інший італійський дослідник В. Парето в праці «Трактат з загальної соціології» сформулював *теорію циркуляції еліт* (кругообігу еліт).

В. Парето, як і Моска, виходив з того, що світом за всіх часів правили й повинні правити вибрані меншості – еліта, наділена особливими якостями. (До речі, саме Парето ввів у науковий обіг термін «еліта»).

Еліта, за В. Парето, ділиться на правлячу й неправлячу. Правляча еліта безпосередньо й ефективно бере участь у керуванні. Неправляча еліта (або **контреліта**) являє собою потенційну еліту за здібностями, особистими якостями, але не має змоги приймати політичні рішення.

На думку В. Парето, розвиток суспільства відбувається за допомогою *періодичної зміни, циркуляції двох головних типів еліт* – т.зв. «левів» і «лисиць». «Леви» і «лисиці» мають свої переваги й недоліки й постійно замінюють один одного біля влади.

Для «левів» характерні відкритість, рішучість у керуванні, опора на силові, авторитарні методи володарювання. «Леви» гарні для стабільних ситуацій, оскільки вони вкрай консервативні. Другий тип - «лисиці» - панує за допомогою використання різних засобів маніпуляції, обману, демагогії. Вони частіше вдаються до підкупу, роздачі винагород, ніж до погрози застосування насильства. «Лиси» переважають в умовах нестабільності, перехідності, коли потрібні енергійні, прагматично мислячі й здатні до перетворень правителі.

Вичерпавши свої позитивні властивості, еліта «левів» або «лисиць» перестає відповідати потребам суспільства й не може витримати натиску контреліти («левів» або «лисиць» - за обставинами), що за допомогою мобілізації мас, іноді навіть революційним шляхом, скидає правлячу еліту й установлює своє панування.

На думку В. Парето, поступальність і стабільність у розвитку суспільства може бути забезпечена за умови

пропорційного приходу в правлячу еліту лідерів першого й другого типу.

Великий внесок у розвиток теорії політичних еліт зробив Роберт Міхельс, що став одним з ідеологів фашизму й другом Б. Муссоліні. У своїй роботі «Політичні партії. Нарис про олігархічні тенденції демократії» він формулює т.зв. **«залізний закон олігархії»**.

Р. Міхельс намагається довести неможливість існування демократії, оскільки суспільство неминуче ділиться на керуючі меншості (олігархічну еліту) і пасивну більшість.

Неминучість такого розподілу Р. Міхельс виводить із «олігархічних тенденцій», властивих масовим політичним організаціям, партіям, профспілкам.

Р. Міхельс вважає, що навіть у найбільш демократичних організаціях необхідно виникають олігархічні тенденції. Апарат партії або профспілки відривається від рядових членів, отримує самодостатнє життя, перетворюється в «партійну або профспілкову еліту». Поступово влада концентрується у вищих структурах партійної або профспілкової бюрократії. У результаті лідери й адміністрації організацій здобувають ряд переваг: вони одержують безпосередній доступ до інформації, можливість розпоряджатися матеріальними ресурсами, отримують кращу професійну підготовку.

Поступово, але неминуче керівне ядро виходить з-під контролю рядових членів, відкривається від них і підкоряє політику власним інтересам, піклується в першу чергу про збереження свого привілейованого положення. Рядові ж члени організацій недостатньо компетентні, пасивні й виявляють байдужість до повсякденної політичної діяльності. У результаті будь-якою, навіть найбільш демократичною організацією завжди фактично править елітарна олігархічна група.

Таким чином, на думку Р. Міхельса, демократія веде до олігархії, перетворюється в неї.

Тема 3. Політична влада і її легітимність

План

3.1 Поняття й сутність влади. Суб'єкт і об'єкт влади, її види.

3.2 Поняття, характерні ознаки, структура й функції політичної влади.

3.3 Легітимність і ефективність влади.

3.1 Поняття й сутність влади. Суб'єкт і об'єкт влади, її види

Влада визнається найважливішою категорією політичної науки, оскільки є одним з фундаментальних начал суспільства й політики.

Влада існує скрізь, де є стійкі об'єднання людей: у родині, виробничих колективах, різного роду організаціях і установах, у всій державі. Виходить, мова може йти, наприклад, про владу батьків над дітьми в родині, керівника підприємства над працівниками, президента асоціації над її членами, мера міста над своїми підлеглими, римського папи над парафіянами католицької церкви.

Часто поняття «влада» використовується як метафора. Говорять, наприклад, про владу традицій, владу забобонів, владу ідей, владу любові. Говорять також про владу людини над самою собою, владу над природою. Спробуємо розібратися в цьому складному соціальному феномені.

За своєю природою влада – явище соціальне, оскільки виникає в суспільстві й разом з ним проходить тривалий шлях розвитку.

Суспільство без влади – це хаос, дезорганізація, саморуйнування соціальних зв'язків. Весь історичний досвід переконливо показує, що влада – це необхідний елемент громадської організації, без якого неможливі життєздатність і функціонування суспільства. Вона покликана регулювати взаємини між людьми, між ними, суспільством і державно-політичними інститутами. Мова йде про те, що люди (або групи) внаслідок природної й соціальної нерівності мають різні, часом протилежні інтереси й потреби. Якби не влада, то суспільство

загинуло б під вантажем нескінченних внутрішніх протиріч і боротьби. Влада ж погоджує ці незбіжні інтереси, регулює взаємини між їхніми носіями, забезпечує взаємодію соціальних суб'єктів і тим самим охороняє суспільство від анархії й розпаду.

В той же час влада – споконвічне «яблуко розбрату» між людьми, соціальними групами, класами, державами. Привабливість влади полягає в тому, що владні важелі дають можливість впливати на виробництво, розподіл і споживання основних ресурсів суспільства. Очевидно, що ті, хто займає підлегле положення, будуть прагнути скинути існуючу владу й зайняти їхнє місце. Тому боротьба між тими, хто має владні важелі, і тими, хто прагне їх взяти, становить незмінний закон людського життя. (Тобто боротьба за владу властива людському суспільству на всіх стадіях його розвитку).

Що ж таке влада?

Влада – це здатність нав'язувати іншим свою волю й відповідну цій волі поведінку.

Уже із цього елементарного визначення бачимо, що влада – це взаємодія двох сторін: *суб'єкта й об'єкта*, причому відносини тут мають асиметричний (нерівний) характер: *суб'єкт* примушує (тобто нав'язує волю), *об'єкт* – підкоряється.

Суб'єкт – це активне начало влади. Він повинен мати такі якості, як воля до влади (або бажання панувати) і компетентність

Суб'єктами влади можуть бути індивіди, соціальні групи, організації, соціально-політичні інститути, міжнародні організації типу ООН, ЄС та ін.

Об'єкт – це пасивне начало влади й має таку якість, як підпорядкування. *Об'єкт* повинен коритися, виконувати накази, розпорядження. Влада немислима без підпорядкування об'єкта. Однак уявляти об'єкт як абсолютно пасивне начало було б більшою помилкою. Об'єкт влади може зробити пасивний або активний опір владній волі суб'єкта, аж до боротьби на знищення. Але в остаточному варіанті в об'єкта влади один вибір – підкоритися або вмерти.

Варто пам'ятати, що розподіл людей, соціальних груп і т.д. на суб'єктів і об'єктів влади, що велять і підкоряються - відносний і мінливий, тому що в одній ситуації людина або група

виступають начальником, в іншій – підлеглим, причому згодом вони можуть помінятися місцями.

Тож ми зафіксували деякі загальні, абстрактні характеристики влади. Однак у реальному житті влада не існує в такому загальному, абстрактному вигляді, а реалізується в конкретних сферах життєдіяльності людини й набуває своїх особливостей залежно від специфіки функціонування тієї або іншої сфери (економічної, політичної, сімейної...). Таким чином, можна виділити такі види влади:

- економічна;
- політична;
- соціальна;
- духовно-інформаційна;
- сімейна й ін.

Предметом вивчення політології є політична влада. Тому сконцентруємо увагу на особливостях політичної влади.

3.2 Поняття, характерні ознаки, структура й функції політичної влади

Відразу відзначимо, що політична влада існувала не на всіх етапах розвитку суспільства. У примітивних суспільствах, тобто в суспільствах, де не було соціальної диференціації й не сформувалися особистості, суспільна влада мала характер общинної влади й не мала політичного характеру, оскільки в цьому суспільстві ще не було проблем, які викликали до життя політику: проблем досягнення згоди при боротьбі різноспрямованих інтересів. Політичне життя, а разом з ним і політична влада виникли в суспільстві, де люди розділені неоднаковим становищем і різними інтересами.

Відповідно до сучасних трактувань політичної влади можна дати наступне її визначення.

Політична влада – це реальна здатність одних людей проводити свою волю стосовно інших за допомогою правових і політичних норм.

Політична влада, як один з видів влади, має ряд **характерних ознак**. Це:

а) **легальність** (тобто законне право) використання сили й інших способів володарювання в межах держави;

б) **верховенство**, обов'язковість рішень влади для всього суспільства, у тому числі для всіх інших видів влади;

в) **публічність** (від лат. publicus – суспільний, народний), що означає можливість звертання до всіх громадян від імені всього суспільства на основі права;

г) **моноцентричність**, тобто наявність єдиного центру прийняття рішень (на відміну, наприклад, від влади економічної); таким центром виступає держава;

д) **розмаїтість ресурсів** впливу (не тільки силових, але й економічних, соціальних, духовно-інформаційних та ін.).

У сучасних розвинених суспільствах політична влада виступає в таких формах:

- державна влада;
- влада політичних партій;
- влада суспільно-політичних організацій;
- влада суспільно-політичних рухів;
- влада органів місцевого самоврядування.

Безсумнівно, державна влада є вищою формою політичної влади. Це цілком зрозуміло, оскільки держава поєднує все населення країни й представляє його інтереси й волю.

Специфіка (особливість) державної влади полягає в тому, що вона:

- по-перше, здійснюється спеціальним апаратом;
- по-друге, поширюється на всю територію країни;
- по-третє, має монополію на прийняття законів і застосування сили.

На відміну від державної влади, влада політичних партій, організацій, рухів, органів місцевого самоврядування поширюється на обмежену кількість громадян, що входять у ті або інші партії або організації, і на обмежену територію (місцевість), де діють органи місцевого самоврядування.

Більш цілісне уявлення про політичну владу може дати аналіз її структурних елементів.

Основними компонентами влади є її:

- суб'єкт;
- об'єкт;

- ресурси (засоби)
 - процес, що приводить у рух всі її елементи.
- Суб'єктами політичної влади можуть виступати:
- держава і її інститути;
 - політичні еліти й лідери;
 - політичні партії;
 - суспільно-політичні організації й рухи.

Об'єктами політичної влади є:

- суспільство в цілому;
- клас;
- етнос;
- група;
- індивід.

Політична влада - це відношення нерівності в становищі й можливостях суб'єктів і об'єктів влади. Ця нерівність багато в чому базується на нерівномірному розподілі ресурсів влади.

Ресурси влади – це реальні й потенційні засоби, які використовуються або можуть бути використані для зміцнення влади і її реалізації.

У цілому ресурси влади розділяються на:

- утилітарні;
- примусові;
- нормативні;
- демографічні (специфічні)

Утилітарні ресурси – це матеріальні й соціальні блага, пов'язані з повсякденними інтересами людей. З їхньою допомогою влада може купувати не тільки окремих політиків, але й цілі верстви населення. Ці ресурси використовуються як для заохочення, так і для покарання. (Ін.: гроші, промислові й продовольчі товари, послуги в галузі здоров'я й освіти, забезпечення житлом, пільги, привілеї, підвищення або зниження з/плати, нагороди тощо).

Примусові ресурси - це комплекс заходів силового й адміністративного впливу або загроза санкцій за невиконання розпоряджень влади. (Ін.: силові механізми, армія, міліція, служба безпеки, суд, прокуратура, в'язниці й т.д. Примусові санкції: конфіскація власності, штрафи, звільнення, позбавлення волі, переслідування, позбавлення життя).

Нормативні ресурси – це різні соціальні норми, які регулюють суспільні відносини. (Ін.: найважливіші з них - політичні й правові норми. А також: норми моралі, традиції, звичаї, ритуали й ін.).

Специфічним – **демографічним - ресурсом** політичної влади є сама людина. Люди виступають універсальним ресурсом влади вже тому, що створюють інші ресурси. Велике значення має також кадровий потенціал політичної влади.

Всі елементи політичної влади приводяться в рух процесом володарювання, що характеризується насамперед:

- способами володарювання;
- механізмом володарювання.

Існує **два головних способи володарювання** (або, як говорять, дві «особи влади»):

- а) спонукання об'єкта до певних, бажаних суб'єктові дій;
- б) забезпечення бездіяльності підвладних, блокування небажаних для керівництва видів їхньої поведінки.

У політичній науці подана й інша класифікація способів володарювання, відповідно до якої вони можуть бути:

- демократичними (тобто влада здійснюється за участі в прийнятті рішень їхніх виконавців);
- авторитарними (необмежена влада, що не претендує на політичний контроль над підданими);
- тоталітарними (всеосяжний контроль суб'єкта над об'єктом);
- конституційними (правління в рамках закону);
- деспотичними (всевладдя, сваволя й беззаконня);
- ліберальними (повага свободи й прав особистості) і т.д.

Механізм володарювання (або влади) – це система організацій і норм їхнього устрою й діяльності. Стосовно до суспільства (народу) механізмом влади виступають: **державні органи; різні політичні інститути; право.**

Коротко позначимо **функції** політичної влади.

У цілому вони збігаються з функціями політики, оскільки політика здійснюється за допомогою влади.

До основних функцій політичної влади відносяться:

- керівництво й керування суспільством;
- інтеграція суспільства;

- оптимізація політичної системи;
- забезпечення політичної стабільності в країні.

3.3 Легітимність і ефективність влади

У політичній теорії, особливо в політичній практиці, важливе значення має *проблема легітимності влади*.

Термін «**легітимність**» (legitime) виник у Франції й спочатку ототожнювався з терміном «*légalité*» - законність. Його використали для позначення законно встановленої влади, на відміну від насильно узурпованої.

У наш час термін «**легітимність**» набув трохи іншого відтінку.

Легітимність означає добровільне визнання населенням правомочності влади.

Видатний політолог і соціолог ХХ ст. Макс Вебер включив у принцип легітимності два положення:

- а) визнання влади правителів;
- б) обов'язок керованих підкорятися їй.

Варто розрізняти поняття «*легальність*» і «*легітимність*».

Термін «*легальність*» (законність) має юридичний характер і означає правове закріплення влади у відповідних документах держави.

Термін «*легітимність*» має більше оцінний, ніж юридичний характер.

По суті, *легітимність* влади означає переконаність людей у тому, що влада має право приймати рішення, обов'язкові для виконання, їхня готовність додержуватися цих рішень. Владі при цьому не доводиться вдаватися до примусу. Більше того, населення допускає застосування сили, якщо інші засоби для здійснення ухвалених рішень не дають ефекту.

На чому, однак, тримається переконаність людей у правомочності влади? В історії чимало випадків, коли піддані беззастережно довіряли кривавим, жорстоким диктатурам і відмовляли в довірі розумним і раціональним політикам. Що є внутрішньою підставою (мотивом) для виправдання панування?

Ще раз звернемося до вчення М. Вебера. Виходячи з різних мотивів підпорядкування, він виділив **три «ідеальних» типи легітимності влади:**

- традиційний;
- харизматичний;
- раціонально-легальний.

У сучасній політичній літературі ці типи визнаються класичними, хоча і дещо й уточнюються.

Традиційний тип був історично першим типом легітимності влади. Він базується на авторитеті традицій і звичаїв. Влада цього типу встановлюється відповідно до традицій і звичаїв і ними ж обмежується. Підвладні сприймають владу як належну вже тому, що так було завжди, вони звикли підкорятися владі й вірять у непорушність і священність (тобто від Бога) здавна існуючих порядків. Традиційна легітимність найбільш стійка, оскільки міцними є самі традиції й звичаї.

На звичці підкорятися владі, вірі в її божественний характер і священність права престолонаслідування заснований авторитет племінних вождів, монархів, царів.

Традиційний тип легітимності зберігся дотепер, хоча й помітно трансформувався. До нього відносяться режими королівської влади в таких країнах, як Непал, Саудівська Аравія, Оман, Йорданія, Кувейт.

Харизматичний тип заснований на вірі у виняткові якості, чудесний дарунок – харизму (у перекладі з грецької – «дарунок Божий, благодать») керівника, якого іноді навіть обожнюють, створюють культ його особистості.

Цей тип влади характеризується майже абсолютною легітимністю, оскільки він ґрунтується на вірі населення у виняткові якості політичного діяча (тобто дуже високий кредит довіри!). Часто образ такого лідера свідомо формується в суспільстві на основі бажань і уявлень, які перебувають у більшій частині населення.

Якщо в М. Вебера харизматичний тип легітимності поширювався на владу релігійних діячів (Мойсея, Давида, Магомета, Будди), то сьогодні він приписується й світським політичним лідерам.

Цей тип переважає в перехідний час, у періоди революцій, реформ, коли необхідність глибоких перетворень викликає на авансцену політично рішучих і мужніх лідерів.

У сучасних умовах харизматична легітимність влади зберігається переважно в країнах Африки. Однак і в інших країнах (особливо на пострадянському просторі) легка вуаль харизми надає додаткової ваги політичним лідерам.

Раціонально-легальний тип легітимності влади базується на переконанні людей у законності (тобто легальності) і доцільності (тобто раціональності) установлених порядків і правил формування влади. При цьому типі органи влади і їхні керівники обираються через демократичні процедури і є відповідальними перед виборцями. Важливо, що тут правлять не «особливі особистості», а закони, на основі яких діють органи влади й посадові особи. Це основний тип легітимності політичної влади в сучасних демократичних державах.

Крім цих трьох класичних типів легітимності влади, запропонованих М. Вебером, дослідники виділяють ще один тип – **ідеологічну легітимність**.

Суть **ідеологічного типу легітимності** полягає у виправданні влади за допомогою ідеології, внесеної в масову свідомість. Ідеологія обґрунтовує відповідність влади інтересам народу, націй або класу, її право управляти. Залежно від того, до кого апелює ідеологія і які ідеї вона використовує, ідеологічна легітимність може бути класовою або націоналістичною.

Ідеологічна легітимність ґрунтується на впровадженні у свідомість і підсвідомість людей певної офіційної ідеології (типу гасел «Народ і партія єдині», «Плани партії - плани народу», «Україна для українців і т.д.) за допомогою методів переконання й навіювання.

Однак відмітимо, що в чистому вигляді, на практиці ідеальні типи легітимності, як правило, не існують. Вони перемішані, взаємодоповнюють один одного. У посттоталітарних країнах лідери, що володіють харизмою (Вацлав Гавел у Чехії, Лех Валенса - у Польщі, в окремі періоди Б.Єльцин - у Росії), могли сміливо вдаватися до непопулярних, але необхідних заходів для перетворення економіки. І навпаки, спроби вдатися до таких же заходів у країнах, де населення не довіряє владі, не

принесли бажаного результату, натрапивши на явну або сховану протидію урядовій політиці.

З огляду на те, що при жодному режимі в сучасних державах не може бути абсолютної легітимності влади (тому що завжди є «опозиційні», незадоволені верстви населення), і кредит довіри до влади не безмежний, то будь-яка влада має потребу в постійному підтвердженні своєї легітимності.

Зворотним боком процесу легітимації влади є процес її делегітимації – тобто втрати довіри, позбавлення політики й влади суспільного кредиту. Розчарування в ідеалах, у цілях, у методах їх досягнення, у людях, які представляють владу й політику, - невід'ємна частина політичного процесу.

Влада втрачає легітимність, якщо виявляється не в змозі виконати свої програмні обіцянки, якщо населенню доводиться платити занадто високу ціну за намічений ідеал, якщо мета, як обрій, виявляється недосяжною.

Із проблемою легітимності політичної влади тісно зв'язана проблема ефективності влади.

Ефективність влади – це її результативність, ступінь виконання нею своїх функцій у політичній системі й суспільстві, реалізації очікувань громадян і, насамперед, найбільш впливових верств – еліт.

У сучасних умовах легітимність і ефективність влади – два найважливіших фактори її стабільності, довіри до неї й підтримки її громадянами.

Незважаючи на мотиваційні розходження, легітимність і ефективність влади взаємозалежні. Кінець-кінцем будь-які типи легітимності влади дуже багато в чому визначаються надіями населення на її ефективність, тобто задоволення його вимог. Багато авторитарних режимів, що спочатку страждають дефіцитом легітимності, наприклад, у Чилі, Південній Кореї, Бразилії, згодом значною мірою набули її завдяки успішній економічній політиці, зміцненню громадського порядку й підвищенню добробуту населення.

Однак досягти ефективності, не маючи легітимності, тобто схвалення і підтримки громадян, досить складно. Ще складніше втримувати легітимність влади при відсутності її ефективності.

Тема 4. Політична система суспільства

План

4.1 Поняття політичної системи й механізм її функціонування.

4.2 Структура й функції політичної системи.

4.3 Типи політичних систем.

4.4 Особливості політичної системи України.

4.1 Поняття політичної системи й механізм її функціонування

«Політична система» – одне із ключових понять у сучасній політології. Проте, саме це поняття з'явилося не дуже давно й пов'язане із впровадженням методу системного аналізу в політичну науку в 50-60-х рр. ХХ ст.

«Поняття «система» прийшло в суспільні науки із природничих наук (зокрема, з біології), де воно використовувалося для аналізу живих організмів.

Відповідно до загальної теорії систем, будь-яка система характеризується такими ознаками:

- 1) вона складається з безлічі взаємозалежних елементів;
- 2) ці елементи становлять єдине ціле;
- 3) система взаємодіє з навколишнім середовищем.

На поч. 50-х рр. ХХ ст. американський соціолог Толкотт Парсонс переніс поняття системи на розгляд суспільства. У його розумінні суспільство – це складна система, що являє собою взаємодію чотирьох підсистем, які перебувають у відносинах взаємозалежності й взаємообміну: **економічної, політичної, соціальної й духовної**. Кожна з підсистем виконує певні функції, реагує на вимоги, які надходять зсередини або ззовні, а разом вони забезпечують життєдіяльність суспільства в цілому.

У 1953 р. інший американський учений – політолог Девід Істон уперше ввів у науковий обіг термін «**політична система**», використовуючи його для аналізу політичного життя. Згідно з Д. Істоном, політичні системи подібні біологічним й існують у навколишнім середовищі, що у свою чергу складається з безлічі

інших систем (суспільних: економічної, духовної, соціальної; екологічної, міжнародне оточення й т.д.).

Застосування системного підходу до аналізу політичної сфери дозволило розглядати політичне життя суспільства, політичні явища й процеси не як розрізнені прояви громадського життя, а як цілісну сукупність взаємозалежних елементів, що, взаємодіючи з навколишнім середовищем, функціонує за власними законами й виконує певні функції в суспільстві.

Крім того, системний підхід можна використати для вивчення різних рівнів і форм політичного життя, яким властива певна цілісність. Такими рівнями й формами можуть бути окремі політичні інститути, держави, міжнародні утворення, світове співтовариство в цілому й т.д.

Найбільш адекватним об'єктом системно-політичного аналізу є окремі держави. У рамках окремих держав політичне життя найбільшою мірою проявляє себе як система. Саме тому, коли говорять про «політичну систему суспільства», мають на увазі організацію політичного життя в рамках окремої держави.

У сучасній політології існує безліч визначень політичної системи. Одне з таких визначень стверджує:

політична система – це термін, що означає організовану взаємодію політичних суб'єктів, пов'язаних зі здійсненням влади й керуванням суспільством.

4.1.1 Механізм функціонування політичної системи

Спробуємо з'ясувати, як функціонує будь-яка політична система.

Відповідно до моделі Д.Істона, механізм функціонування політичної системи включає **чотири фази**.

1 «Вхід». З навколишнього середовища до «входу» в систему надходять імпульси у формі вимог (конструктивних й деструктивних) і підтримки (або протесту). Наприклад, це можуть бути вимоги підвищити з/плату бюджетників, зміцнити обороноздатність країни, підвищити ефективність освіти й т.д. Вимоги мають тенденцію послабляти політичну систему. Тому для неї дуже важливий імпульс підтримки, що надходить ззовні. Форми прояву підтримки досить різноманітні: своєчасна сплата

податків, виконання військового обов'язку, повага інститутів влади й довіра до політичного керівництва, участь у голосуванні й т.д. Підтримка означає посилення політичної системи.

2 «Конверсія». На цій фазі політична система фільтрує, систематизує, вивчає «уведені» у неї вимоги й підтримку й перетворює їх у підготовку альтернативних рішень, які є певним реагуванням уряду.

3 «Вихід». Політична система видає кінцевий «продукт» конверсії (перетворення вимог) у вигляді рішень і політичних дій. Політичні рішення можуть мати форму нових законів, заяв, надання пільг, субсидій і т.д. Політичні дії припускають ряд заходів у галузі економіки, екології, соціальної політики, судочинства й т.д.

4 «Зворотний зв'язок». Рішення й дії політичної системи у свою чергу впливають на навколишнє середовище. Підтримка, надавана системі, підсилюється, якщо дані рішення й дії відповідають очікуванням і вимогам численних верств населення. У системі наростають стабілізаційні процеси. У випадку повної або часткової невідповідності очікуванням політичні рішення можуть мати негативні наслідки, породити нові вимоги, що може привести до часткової або повної кризи політичної системи. У цьому випадку в суспільстві множаться дестабілізуючі процеси.

4.2 Структура й функції політичної системи

Політична система суспільства складається з підсистем, які взаємозалежні одна з одною і забезпечують функціонування публічної влади (рисунок 5).

У політології немає єдності у визначенні структури політичної системи. Кількість її елементів варіюється від дослідження до дослідження. Однак можна виділити основні її складові. На думку деяких політологів, їх п'ять:

1) **інституціональна підсистема** містить у собі державу, політичні партії, групи тиску, ЗМІ, церкву, соціально-економічні й громадські організації й т.д. Центральне місце в цій підсистемі належить державі. Концентруючи у своїх руках більшість ресурсів, маючи монополію на законне насильство, держава має у

своєму розпорядженні найбільші можливості впливати на різні сторони громадського життя.

2) **нормативна підсистема** містить у собі правові, політичні, моральні норми й цінності, традиції, звичаї. Через них політична система впливає на діяльність інститутів, поведінку громадян.

3) **функціональна підсистема** включає методи політичної діяльності, способи здійснення влади (згода, примус, насильство, авторитет і т.д.). Вона становить основу політичного режиму.

4) **комунікативна підсистема** містить у собі всі форми політичної взаємодії як усередині системи (наприклад, між державою, суспільством, індивідом, між інститутами держави й політичних партій), так і з політичними системами інших держав. (Зустрічі з населенням, прес-конференції, виступи в ЗМІ).

5) **культурно-ідеологічна підсистема** містить у собі політичну й правову культуру, політичну ідеологію, суспільну думку, політичну соціалізацію й т.д.

Структура політичної системи

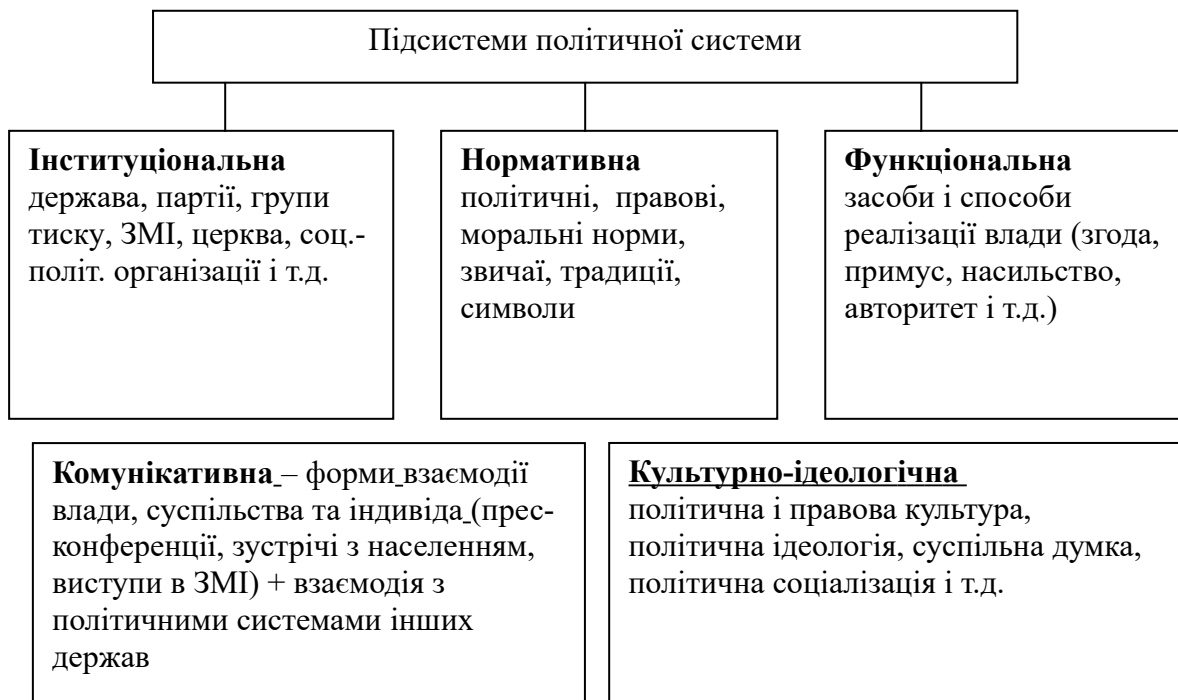

Рисунок 5

Політична система як підсистема більше загальної соціальної системи виконує специфічні функції.

У політології існує значна кількість різних думок щодо функцій політичної системи. Це, ймовірно, результат того, що функції політичної системи не є постійними. Вони видозмінюються по мірі розвитку історико-політичної обстановки й самої політичної системи.

Виділимо основні її функції:

1) визначення цілей і завдань розвитку суспільства, вироблення програми його життєдіяльності;

2) мобілізація ресурсів суспільства для досягнення поставлених цілей;

3) інтеграція всіх елементів суспільства, підтримка його цілісності й стабільності;

4) обов'язковий для всіх громадян розподіл цінностей у суспільстві (матеріальних і духовних ресурсів, привілеїв, культурних досягнень, освіти, форм дозвілля та ін.).

4.3 Типи політичних систем

У цей час у світі налічується близько 200 держав. Всі вони мають неповторну історію розвитку, різноманітну специфіку суспільно-політичних відносин. Їхні політичні системи неоднакові. Однак існують деякі схожі риси політичних систем, за якими можна систематизувати й аналізувати багатовимірність політичного життя. У політичній науці існує безліч критеріїв типологізації політичних систем.

4.3.1 Якщо як критерій взяти характер взаємин політичної системи із зовнішнім середовищем, то можна виділити два типи політичних систем:

- відкриті;
- закриті.

Закриті політичні системи мають обмежені зв'язки із зовнішнім середовищем, несприйнятливі до цінностей інших систем і самодостатні, тобто ресурси розвитку знаходять усередині самих систем.

Відкриті системи активно обмінюються ресурсами із зовнішнім світом, успішно засвоюють передові цінності інших систем, рухливі й динамічні.

Прикладами закритих систем можуть служити колишні країни соціалізму (СРСР, Угорщина, Болгарія). Розвинені демократичні держави Заходу являють собою приклад відкритих політичних систем.

4.3.2 Іншою, загальноновизнаною в західній політичній науці, є типологія політичних систем американського політолога Гебріела Алмонда. Її критерієм є тип політичної культури й поділ політичних ролей.

М. Алмонд виділив **чотири типи політичних систем:**

- англо-американська;
- європейсько-континентальна;
- доіндустріальна й частково індустріальна;
- тоталітарна.

Для **англо-американської** (США, Великобританія, Канада, Австралія) характерний високий ступінь поділу політичних ролей і функцій між учасниками політичного процесу: державою, партіями, групами інтересів і т.д. Влада й вплив розподілені між різними ланками політичної системи. Політична система функціонує в рамках однорідної культури, орієнтованої на захист загальноновизнаних у суспільстві ліберальних цінностей: свободи, безпеки, власності й т.д.

Європейсько-континентальна (країни Західної Європи, Німеччина, Італія, Франція) відрізняється розколотістю політичної культури, наявністю усередині національних культур протилежних орієнтацій, ідеалів, цінностей, властивих якомусь класу, етносу, групі, партії. Тому поділ політичних ролей і функцій відбувається не в масштабах суспільства, а усередині класу, групи, партії...Однак наявність різнорідних субкультур не заважає знаходити в суспільстві згоду, оскільки є загальна культурна основа - ліберальні цінності.

Доіндустріальні й частково-індустріальні політичні системи мають змішану політичну культуру. Вона складається з місцевих політичних субкультур, заснованих на племінних, кланових, родових цінностях, компроміс між якими

малоймовірний. Інтеграція суспільства досягається насильницькими заходами, розподіл ролей мінімальний, влада зосереджена в руках вузького кола осіб. Цей тип характерний для багатьох країн Азії, Африки й Латинської Америки.

Тоталітарні політичні системи функціонують на основі пріоритету класових, національних або релігійних цінностей. Влада сконцентрована в руках монопольно правлячої партії або групи осіб. Вона контролює всі сторони життєдіяльності суспільства й індивіда. (Приклади: фашистська Італія, нацистська Німеччина, Франкістська Іспанія, СРСР, Північна Корея, Куба та ін.)

4.3.3 Наступна класифікація виділяє типи політичних систем, виходячи із критерію визначення політичного режиму, тобто сукупності прийомів, методів, способів здійснення політичної влади. Політичний режим показує, яке становище особистості в суспільстві, ступінь і характер залучення громадян у політику, методи здійснення політичної влади.

Залежно від характеру політичного режиму політичні системи **поділяють на демократичні, тоталітарні й авторитарні.**

Головне, що визначає демократизм або недемократизм політичного режиму - це співвідношення політичної влади й особистості. Якщо держава в особі різних органів придушує особистість, утискає її права, перешкоджає її вільному розвитку, то такий режим називають антидемократичним; якщо права особистості в державі є пріоритетними стосовно влади, то політичний режим демократичний.

Демократична політична система характеризується такими ознаками:

- має широкий діапазон гарантованих прав і свобод громадян;
- відрізняється вільною діяльністю правлячої й опозиційної партій;
- засоби масової інформації повністю вільні від цензури;
- у суспільстві відсутня яка-небудь одна офіційна ідеологія, але збережені загальнонаціональні світоглядні цінності;
- влада в системі чітко розділена;

- визнані й здійснюються на практиці принципи конституційності й законності;

- представницькі органи влади формуються на основі загальних виборів.

Політичні системи таких країн, як США, Франція, Швеція, Фінляндія, Бельгія, Австрія, Нідерланди, Австралія, Канада й ін., визначаються сьогодні демократичними системами. Для Німеччини характерне сполучення демократичних інститутів і процедур з авторитарними прийомами здійснення влади.

Основними рисами **тоталітарних політичних систем** є:

- тотальний контроль за всіма сферами громадського життя;
- максимальне обмеження прав і свобод особистості;
- відсутність легальної опозиції;
- фактичне скасування поділу влади;
- наявність лише однієї правлячої партії на чолі з вождем;
- загальна ідеологізація суспільства;
- тверда централізація влади;
- державно організований терор, заснований на тотальному насильстві;
- підконтрольна державі мілітаризована економіка;
- наявність цензури над ЗМІ.

Найбільш твердими формами тоталітаризму є нацизм, фашизм, сталінізм.

Авторитарні політичні системи займають проміжне положення між тоталітарними й демократичними. Мають такі риси:

- є в наявності необмежена влада однієї людини (диктатора, монарха) або групи людей (політична партія, військова хунта);
- існує легальна опозиція, але можливості її дій звужені;
- у значній мірі обмежені політичні права й свободи громадян;
- парламент перетворений у другорядний орган влади;
- домінує офіційна ідеологія, але допускаються й інші ідеології, лояльні режиму;
- в економіці поряд з державним сектором існує й приватне підприємництво;

- участь мас у політичному житті має украй обмежений характер, маси не беруть участь у формуванні напрямків політики;

- правляче угруповання здійснює свою владу практично без контролю з боку мас.

У сучасних умовах авторитарні політичні системи, як правило, мають перехідний характер, еволюціонуючи або до тоталітаризму, або до демократизму.

4.4 Особливості політичної системи України

Сучасна політична система України, як і політичні системи більшості інших молодих незалежних держав, що виникли на території колишнього Радянського Союзу, має перехідний від тоталітаризму до демократії характер.

Політична система сучасної України веде відлік від виборів у Верховну Раду 1990 р. на основі нового виборчого закону, що підірвав монопольне становище Комуністичної партії України в країні.

Незалежна Україна пройшла складний конституційний процес - від Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.) до прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України й обрала демократичний тип суспільно-політичного устрою. Відповідно до Основного Закону «Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою». Однак становлення політичної системи й інститутів громадського суспільства здійснюється непросто, суперечливо.

Відзначимо лише найбільш характерні риси сучасної політичної системи України.

4.4.1 У політичній системі України створені структури, характерні для політичних систем західних демократій:

- наблизилася до рівня професійного парламенту Верховна Рада України;

- у системі державної влади створені такі нові органи, як інститут Президента України, Уповноважений Верховної Ради України по правах людини, Конституційний Суд, Вища рада юстиції, обласні, районні державні адміністрації;

- регулярно проводяться вільні вибори, шляхом яких формуються як вищі органи представницької влади, так і владні структури обласного й місцевого рівнів;
- у країні формується багатопартійна система, реалізований принцип поділу влади;
- виник цілий ряд суспільно-політичних організацій і рухів, а також істотно зросла роль ЗМІ.

4.4.2 Поряд з демократичними перетвореннями політична система України зберігає багато рис минулого, які істотно гальмують її прогресивний розвиток.

Механізм поділу влади на законодавчу й виконавчу усе ще не відшліфований. Виконавча влада набула самодостатнього значення; контроль за діяльністю виконавчих органів з боку законодавчої влади істотно утруднений. Право президента призначати й звільняти міністрів, виключне право пропонувати кандидатуру прем'єр-міністра приводило до урядової чехарди. При цьому поле діяльності представницьких органів досить обмежено. З початку 2006 р. почався хворобливий перехід України від президентсько-парламентської форми правління до парламентсько-президентської.

Нинішній політичний режим характеризується превалюванням авторитарних форм і способів правління.

Ще донедавна політичні партії не мали помітного впливу на життя країни, на владу, їхня питома вага в суспільстві невисока. Останнім часом ми спостерігаємо активізацію діяльності партій, однак більшість із них не є виразниками інтересів широких верств населення, а головним чином обслуговують вузькогрупові й приватні інтереси. Це ж стосується й ЗМІ.

Наслідком недосконалості виборчої й партійної систем, а також порядку формування уряду є неструктурованість парламенту, відсутність у ньому стабільної більшості, здатної взяти на себе відповідальність за політичне керівництво державою.

Політичні відносини в Україні відзначаються нестабільністю, конфліктністю, протистоянням політичних інтересів різних соціальних груп і верств. Існуюча влада не завжди вчасно й адекватно реагує на імпульси, що йдуть від мас,

не здатна вирішувати соціальні конфлікти. У результаті більшість населення невдоволена ефективністю діяльності державної влади.

Сучасна політична еліта здебільшого складається з олігархічних і корумпованих елементів, не зацікавлених у розвитку істинно демократичних процесів у країні.

У суспільстві виник ідеологічний вакуум, оскільки стара соціалістична ідеологія зруйнована, а нові цінності ліберальної ідеології більшістю населення не сприймаються.

Поряд з відчутною активізацією України на міжнародній арені, її зовнішньополітичні орієнтири й пріоритети усе ще чітко не визначені.

Таким чином, процес реформування політичної системи суспільства є одним з першочергових завдань молодій незалежній Україні.

Список літератури

- 1 Гаджиев К.С. Політологія. – М.: Логос, 2001.
- 2 Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія. – К.: Знання, 2004.
- 3 Ильин М.В. Политика как предмет изучения, состав политологии и методы основных политологических дисциплин. – М., 1994.
- 4 Назаренко С.И. Политология. – Харьков, 2006.
- 5 Матвеев С.А., Буланенко Л.С., Михеев С.А. Политология. – Харьков: Одиссей, 2004.
- 6 Мухаев Р.Т. Политология. – М.: Приор, 1997.
- 7 Политология в логических схемах и таблицах / Сост. В.А. Варывдин. М., 1995.
- 8 Политология / Под ред. В.Н.Лавриненко. – М.: Юнити-Дана, 2002.
- 9 Рудич М. Політологія. – К.: Либідь, 2005.
- 10 Філософія політики. Короткий енциклопедичний словник. – К.: Знання, 2002.
- 11 Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки) . – К.: Либідь, 2002.

